

Tartu Ülikool
Maailma keelte ja kultuuride kolledž

Liis Kägu

HORST DIETER SCHLOSSERI TEOSE „SPRACHE UNTERM HAKENKREUZ.
EINE ANDERE GESCHICHTE DES NATIONALSOZIALISMUS“ 9. PEATÜKI
TÕLGE JA TÕLKEPROBLEEMIDE ANALÜÜS

Magistripjekt

Juhendaja: Reet Bender, PhD

Tartu

2018

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Sihttekst.....	5
2. Teoreetilis-metoodiline alus	33
3. Tõlkeprobleemide analüüs	38
3.1. Üksikprobleemid	38
3.2. Kolmanda <i>Reich</i> 'iga seonduvad mõisted	42
3.3. Keeleteaduslikud mõisted	46
Kokkuvõte	50
Kasutatud kirjandus	52
Zusammenfassung	55

Sissejuhatus

Magistriprojekti eesmärk oli tõlkida Horst Dieter Schlosseri teose „Sprache unterm Hakenkreuz. Eine andere Geschichte des Nationalsozialismus“ 9. peatükk eesti keelde, analüüsida tõlkeprobleeme ning ühtlasi uurida erialakirjanduse põhjal, kas eesti keeles kasutatav mõistestik on ühtlane ja anda soovitusi, milliseid vasteid eelistada.

Teksti valikut mõjutas asjaolu, et stuudiumi jooksul on õppekava raames tõlgitud erinevatesse valdkondadesse kuuluvaid tarbetekste, kuid magistriprojekti autoril puudus mahuka humanitaarteadusliku teksti tõlkimise kogemus. Lisaks sellele oli eesmärk siduda tõlketeaduse õpingud bakalaureuse õpingutega ehk ajalooteadusega. Huvi konkreetse teose tõlkimise vastu tekkis ainekursuse „Leksikoloogia ja terminoloogia“ uurimistöö kirjutamise käigus, mille raames analüüsis töö autor natsionaalsotsialistliku režiimi sõnavara.

Kuigi nii Kolmanda *Reich*'i kokkuvarisemisest kui ka Teise maailmasõja lõpust on möödas 73 aastat, ilmub pidevalt vastava temaga seotud kirjandust. Tuginedes raamatukogude elektronkataloogile ESTER, selgub, et otsides märksõna Hitler alusel aastatel 2012–2017 ilmunud tõlketeoseid, on päringu tulemuseks 16 teost. Teemad ulatuvad Hitleri sekretäri mälestustest kuni Timothy Snyderi holokausti käsitleva teoseni „Must muld. Holokaust kui ajalugu ja hoiatus“. Memuaaride, holokausti ja lahingute kõrval on eesti keeles vähekajastatud teemaks jäänud natsionaalsotsialistliku režiimi keelekasutus. Seevastu Saksamaal ilmus juba 1947. aastal Victor Klempereri teos „LTI.¹ Notizbuch eines Philologen“, mis analüüsib natsionaalsotsialistliku keelekasutuse iseloomulikke jooni. Eesti keeles on teemat käsitletud eelkõige üksikute kommentaaridena mastaapsemates käsitlustes, näiteks Ian Kershaw teose „Hitler“ köidetes ning 2008. aastal eesti keeles ilmunud Henrik Erbele teoses „Kirjad Hitlerile“. Tutvustamaks eesti lugejale natsionaalsotsialistliku režiimi keelekasutust, valiti käesoleva töö aluseks Horst Dieter Schlosseri teos „Sprache unterm Hakenkreuz. Eine andere Geschichte des Nationalsozialismus“.

Teose autor, professor Horst Dieter Schlosser on saksa keeleteadlane ja ühtlasi ka aktsiooni *Unwort des Jahres* algataja. Aktsiooni raames kuulutatakse Saksamaal igal aastal välja sõna, mis kõige enam riivab kas inimväärikust või demokraatiat, diskrimineerib mõnda sotsiaalset gruppi, on liialt eufemistlik või sootuks eksitav.

¹Lühendatult „Lingua terii imperii“.

Schlosser on avaldanud mitmeid publikatsioone saksa keele ajaloo kohta, lisaks magistrip projekti aluseks olevale teosele ilmus 1990. aastal Saksa DV keelekasutuse kohta „Die deutsche Sprache in der DDR zwischen Stalinismus und Demokratie: historische, politische und kommunikative Bedingungen“ ja 2003. aastal Weimari vabariigi aegset keelekasutust käsitlev teos „Das Deutsche Reich ist eine Republik“.

Magistrip projekti aluseks olev teos „Sprache unterm Hakenkreuz. Eine andere Geschichte des Nationalsozialismus“ ilmus Saksamaal 2013. aastal. Teose fookuses on keelelised vahendid, millega natsionaalsotsialistid püüdsid rahvast mõjutada, seejuures on autor on asetanud keelekasutuse näited ajaloolisesse konteksti. See tähendab, et paralleelselt on käsitletud ajaloosündmusi ning ühtlasi tutvustatud keerulisema taustaga mõistete kujunemislugu. Magistrip projekti jaoks valiti välja 9. peatükk pealkirjaga „Führerstaat, Personenkult und Hitlers Rhetorik“. Selles peatükis käsitletakse, kuidas toetas õigussüsteem Hitleri režiimi, kuidas Hitlerit esitati rahva päästjana, milliseid võtteid tavatses Hitler oma kõnedes kasutada ja kuidas kasutati natsionaalsotsialistlikus propagandas religioosset keelt. Tekst on kirjeldav ning enamasti hästi mõistetav, kuid üksikud pikemad laused tekitasid mitmetamõistetavust. Tekst sisaldas mitmesuguseid natsionaalsotsialistliku režiimiga seonduvaid sõnu või fraase, alustades ametite ja organisatsioonide nimedega ja lõpetades rassiideoloogia alla kuuluvate mõistetega. Lisaks sellele esines tekstis ka keeleteaduslike mõisteid. Just need kaks mõistete gruppi tekitasid tõlkimisel kõige rohkem probleeme, mistõttu on need valitud töö uurimisobjektiks. Nende kahe mõistete grupi kõrval analüüsitakse ühtlasi mitmeid üksikprobleeme, mis mõjutasid tõlke lõpptulemust.

Töö jaguneb kolmeks peatükiks, millest esimeses on esitatud sihttekst, teises käsitletakse tõlke teoreetilis-metoodilist alust ning kolmandas analüüsitakse tekkinud tõlkeprobleeme. Kolmas peatükk jaguneb kolmeks alapeatükiks. Esimeses alapeatükis käsitletakse mitmeid erinevaid tõlkeprobleeme, teises ja kolmandas peatükis analüüsitakse konkreetselt natsionaalsotsialistliku režiimi ja keeleteadusega seotud mõistete tõlkimisel tekkinud probleeme.

1. Sihttekst

9. FÜÜRERIRIIK, ISIKUKULTUS JA HITLERI RETOORIKA

Juba varakult pretendeeris Hitler NSDAP juhi kohale ja lasi ennast kutsuda „füüreriks“ (*Führer*). Arvestades aga, et ka demokraatlike parteide ja ühingute esimehi kutsuti samamoodi, ei olnud selles esialgu midagi eriskummalist. 1933. aastal rigoroosselt saavutatud juhtpositsioon parteis oli aga Hitlerile pärast kantsleriks nimetamist ning „natsionalistliku“ ja viimaks „natsionaalsotsialistliku“ valitsuse moodustamist ajendiks, et suruda riigi ja ühiskonna igal tasandil diktaatorlikult läbi oma võim.

Eeskujuks oli Mussolini tiitel ja võimutäius fašistlikus Itaalias: *il duce* = juht. Saksamaalgi kutsuti Mussolinit tiitliga *Duce*. Hitleri imetus Mussolini vastu hakkas aga sõja jooksul Itaalia kui liitlase sõjalise ebaõnnestumise tõttu järkjärgult kahanema, kuni Mussolinist sai kõigest Hitleri vasall. Nii Mussolini kui ka Hitleri arusaama järgi pidi valitsemine algusest peale olema antidemokraatlik. Paljude kaasaegsete jaoks kompenseerisid just autoritaarsed juhid teatud mõttes monarhistlike või sõjaväeliste isakujude kadumist. Kuid isegi intelligendid proovisid juba enne 1933. aastat monarhistlikke traditsioone vabariiki üle kanda, nagu näiteks Thomas Mann, kes 1922. aastal Gerhard Hauptmanni 60. juubeli auks peetud kõnes „Saksa vabariigist“ (*Von deutscher Republik*) tituleeris juubilarit „rahva kuningaks“ (*Volkskönig*). Seda nimetust kasutasid natsionaalsotsialistid edaspidi taoliste monarhistlike traditsioonide kohandamisel oma ideoloogiaga. Nõnda nimetas Himmler 2. juulil 1936. aastal kuningas Heinrich I 1000. surma-aastapäeva tähistamisel Quedlingburgi toomkirikus seda kuningat „esimese saksa riigi loojaks“ ja „rahva kuningaks“.² Preisi kuninga Friedrich Suure kultus nii enne kui ka pärast 1933. aastat oli samuti püüde tekitada side monarhistliku minevikuga.

2. augustil 1934. aastal suri Paul von Hindenburg, kellele oli presidendina lõpuks jäänud kõigest esindusroll. Tema surm pakkus senini ametlikult presidendi alluvuses kantslerina ametis olnud Hitlerile võimaluse ennast ka vormiliselt riigi kõrgeima esindaja positsioonile seada. Esialgu ei mõelnudki keegi Hindenburgi järglase

²Allikas: Berliner Illustrierte Zeitung, 9.7.1936.

valimisele. Hitler keeldus Weimari vabariigi demokraatlikke struktuure meenutada võivast tiitlist *Reichspräsident* ja valis endale tiitli *Führer und Reichskanzler*.³

Selle topelttiitli puhul ei olnud parteijuhi ametikoht juhuslikult esimesele kohale seatud, kuna pärast teiste parteide keelustamist või n-ö vabatahtlikku tegevuse lõpetamist, oli „parteina“ alles ainult NSDAP ja sisuline võim oli niigi Hitleri käes. Peale selle muutus algselt kasutusel olnud ühtsust suurendav väljend *Volk und Staat* (rahvas ja riik) ikka enam ja enam väljendiks *Partei und Staat* (partei ja riik).

Üldise keelekasutuse taustal tundus 1934. aastal ametitiitli vahetamine esialgu ainult väikese leksikaalse muudatusena. Niinimetatud juhprintsip⁴ kehtis paljudes organisatsioonides juba enne 1933. aastat, ennekõike just noorteorganisatsioonides. Samuti tundis noorteliikumine *Wandervogel* tiitleid *Führer* ja naissoo vormi *Führerinnen*. Mõningate organisatsioonide demokraatiakaugust väljendab näiteks Julius Langbehni ehk nn *Rembrandtdeutsche*⁵ anti-intellektuaalsete vaadete vaimustunud vastuvõtt. Tema 1928. aastal postuumselt välja antud kirjutis kandis tähenduslikku pealkirja „Dürer als Führer“ („Dürer kui juht“).

Kuid 1933. aastal muutus juhprintsip uue riigivõimu poolt organisatsioonide paremaks kontrollimiseks kohustuslikuks. Siiski ei taganud see, et veel pooleldi vabatahtlikult asutatud rühmitusi hiljem ei keelustatud või ei määratud ühinema mõne natsionaalsotsialistliku organisatsiooniga, nagu näiteks *Hitlerjugend*’iga.

1933. aastal loobus Hitler lõplikult viimasest Weimari vabariiki meenutanud jäänukist ehk tiitlist *Reichskanzler* ja nimetas ennast nüüd ainult kui *Der Führer*. Ametlikus suhtluses välisriikidega säilis tiitel *Der Deutsche Reichskanzler* (Saksa riigikantsler) kuni 1942. aasta septembrini, mil Hitler otsustas, et tema tiitel peaks olema *Der Führer des Großdeutschen Reiches* (Suur-Saksamaa riigi juht). Sakslased ise pidid sellest ajast teda kõnetama kui *Mein Führer* (minu juht), välismaalased soovitatavalt kasutama pöördumist *Führer*.⁶

Põhjusel, et sõna *Führer* eraldi kasutamist forsseeriti süstemaatiliselt, vähenes sõna prestiiž teistes valdkondades, kus see esines peamiselt ainult liitsõna osana või omastavas käändes nimisõnalise täiendina: *Bann-/Betriebs-/Ortsbauern-/... Reichs-*

³Seadus Saksa riigipea kohta 1.8.1934.

⁴Saksa keeles *Führerprinzip* ehk otsustusprotsessi põhimõte nii NSDAP kui ka riigi tasandil, mis kulmineerus Hitleri otsustega. Tõlkija märkus.

⁵Julius Langbehni pseudonüüm Rembrandtdeutsche tuleneb tema teosest „Rembrandt als Erzieher“, milles ta osutas Rembrandti näitel, milline peaks olema saksa rahvas. Tõlkija märkus.

⁶Heiber/Heiber (2001): Nr.118.

*führer SS*⁷ või *Führer der Universität* sõna „rektor“ asemel.⁸ 1943. aasta novembris otsustas Hitler, et „juba nüüd peaks võimaluste piires tarvitusele võetama meetmed, et sõna *Führer* kasutamine seoses selliste nimetustega lõpetataks. Aja jooksul peab kõigist sellistest sõnamoodustistest loobuma.“⁹

„Füürer kaitseb õigust“ – Hitler kõrgeima kohtumõistjana

SA juhtkonna brutaalne kõrvaldamine 1934. aastal ja selle pseudo-juriidiline õigustamine olid absoluutse füüreririigi (*Führerstaat*) algus, kus füüreri tahtest (*Führerwille*) sai õiguse kõrgeim mõõdupuu. Kuulekad riigiõiguse asjatundjad õigustasid diktaatorlikku omavolitsemist õigusteoreetilise põhjendusega. Pärast sõda vastuoluline, ent siiski täiesti lugupeetud jurist Carl Schmitt (1888–1985), ülikooli õppejõud, riiginõunik ja alates 1933. aasta novembrist natsionaalsotsialistlike juristide ühingu president (*Vereinigung nationalsozialistischer Juristen*), esindas juba 1933. aastal riigiõiguse teooriat, mis pärines tema 1932. aasta kirjutisest „Poliitilise mõiste“ („Der Begriff des Politischen“) ning mida kaasaegsed tõlgendasid kui füüreri riigi õigusfilosoofilist legitimeerimist. Schmitt väljendas selles oma vastumeelsust konstitutsioonikohtu ja presidendi kui konstitutsiooni kõrgeimate tagajate suhtes. 1933. aastal kuulutas ta NSDAP ja SA (*Sturmabteilung* ehk rünnakrühm) väljaspool tavalist jurisdiktsiooni seisvaks.¹⁰

13. juulil 1934. aastal õigustas Hitler Röhmi ja SA juhtivate liikmete mõrvamist järgnevalt:

„Kui keegi heidab mulle ette, miks ei pöördunud me süüdlaste süüdimõistmiseks tavaliste kohtute poole, siis saan ma vaid vastata: sel tunnil olin mina vastutav saksa rahva saatuse eest ja olin seega saksa rahva kõrgeim kohtumõistja.“

Schmitt kommenteeris seda vaieldavat õigustust enda juhitud saksa juristide ajalehes *Deutschen Juristen-Zeitung* pealkirja all „Füürer kaitseb õigust“. Seal kinnitas ta sõnaselgelt, et Hitler „loob kõrgeima kohtumõistjana juhtimise kaudu vahetult

⁷*Bannführer* oli auaste noorteorganisatsioonis *Hitlerjugend*; *Betriebsführer*’iteks kutsuti ettevõtete juhte; *Ortsbauernführer*’iteks kutsuti madalaima instantsi natsionaalsotsialistliku põllumajanduspoliitika elluvijad; *Reichsführer* oli kõrgeim auaste SSis. Tõlkija märkus.

⁸Nt Maini-äärses Frankfurdis.

⁹Heiber/Heiber (2001): Nr.130.

¹⁰Hofer (1957): Nr. 32b.

õigust“. Sellega tõstis ta oma juriidilise autoriteediga Hitleri omavolitsamise tavalisest jurisdiktsioonist kõrgemal seisvaks siduvaks õigusnormiks. Juba esimesel Riigipäeva istungil 13. juulil 1934. aastal sekundeeris Göring Hitlerile, et saksa rahvas „ühineb hüüdes: me kõik pooldame alati seda, mida meie füürer teeb“.

20. augustil 1934. aastal jõustunud seadusega sätestati, et riigiametnike ning sõdurite truudus- ja kuulekusvanne antakse „saksa riigi ja rahva juhile, Adolf Hitlerile“. Isikliku vande läbi diktaatoriga sidumine tähendas paljudele kuni lõpuni – ka vastu enese sisemisi tõekspidamisi – tugevat kammitsat igasuguse vastupanu osutamise osas. Isiklik vandetõotus füürerile laienes ametnikest ja sõduritest kaugemalegi. Nii andsid 1938. aastal ka Hamburgi ja selle ümbruskonna protestantlikud vaimulikud truudusvande just füürerile.¹¹ Juba eelnevalt on viidatud uute ametisse nimetatud piiskoppide vähemalt kaudsele seotusele – alates 1934. aastast füüreri poolt määratletud – „saksa riigi huvidega“, mis sai teoks riigikonkordaadis (*Reichskonkordat*) ette kirjutatud „truudusvande“ kaudu.

Hilisem, üksikisiku tahet välistatav poolehoiuavaldus „Füürer, anna käsk ja me järgneme sulle“ oli ühtlasi loogiline tagajärg Hitleri absoluutsele võimuihalusele. See pärines Nõukogude Venemaale kallaletungi aegse sõdurilaulu „Soomest kuni Musta mereni“ („Von Finnland bis zum Schwarzen Meer“) refräänist.¹² Sama poolehoiuavaldus leidis laiendatud kujul kasutamist propagandaministeeriumi poolt võimu ülevõtmise (*Machtübernahme*) 10. aastapäeval 30. jaanuaril 1943. aastal ehk vahetult enne lõplikku katastroofi Stalingradis välja antud plakatil: „FREIHEIT DAS ZIEL / SIEG DAS PANIER / FÜHRER BEFIEHL / WIR FOLGEN DIR“. (Vabadus on siht, võit on deviis, füürer, anna käsk ja me järgneme sulle.)

Pärast teistest parteidest vabanemist kõigest dekoratiivseks muutunud Riigipäev kinnitas 26. aprillil 1942. aastal oma kõige viimasel istungil Hitleri ametlikult „kõrgeimaks kohtumõistjaks“ ja andis seega nii parlamentaarsed kui ka kõik teised riigi pädevused üle füürerile, kelle otsused, füüreri tahte väljendusena võisid muuta tühiseks mistahes õiguse.

Juba 14. jaanuaril 1936. aastal avaldas *Reichsrechtsführer* Hans Frank¹³, kes oli ühtlasi ka tema enda asutatud Saksa Õigusakadeemia (*Akademie für Deutsches Recht*)

¹¹Verg, Erik (1977): *Das Abenteuer, das Hamburg heißt*. Hamburg: 206.

¹²Tuntud ka pealkirja all „Wir standen für Deutschland auf Posten“.

¹³Alates 1934. aastast *Reichsminister*, 1939–1945 okupeeritud Poola alade kindralkuberner, Nürnbergi rahvusvahelises ülemkohtus sõjakurjategijana surma mõistetud ja hukatud.

president, õiguse mõistmise kohta viis „juhtlause“, mille esimese kolme ühemõttelisus ei jäta ruumi illusioonidele.

- „1. Kohtunik ei seisa riigivõimu kõrgeima kandjana kodanikest kõrgemal, vaid on aktiivse saksa rahvusterviku liige. Kohtuniku ülesanne ei ole üle rahvusterviku seisva õiguskorra kohaldamine või üldistele väärtushinnangutele kaasaaitamine või nende läbi surumine, vaid tema ülesanded on hoopis kaitsta konkreetset *völkisch* korda¹⁴, kõrvaldada kahjureid, karistada kogukonna jaoks mittesobivat käitumist ja lahendada vaidlusi kogukonna liikmete hulgas.
1. Õigusallikate tõlgendamise alus on natsionaalsotsialistlik maailmavaade, nii nagu see leiab väljendust eeskätt parteiprogrammis ja meie füüreri avaldustes.
2. Seaduse või määrusena välja antud füüreri otsuseid ei ole kohtunikul õigust kontrollida. Ka muud füüreri otsused on kohtunikule siduvad, juhul kui nendes väljendatakse ühemõtteliselt tahet luua õigust.“

Tuginemine ainult „natsionaalsotsialistlikule maailmavaatele“ ja „meie füüreri avaldustele“ tegi võimalikuks kohtute omavoli. Eelkõige erikohtud ja rahvakohus (*Volksgerichtshof*) olid pelgalt füüreri tahte täideviijad. Lõpuks seisnes see järgnevas: „säilitada konkreetne *völkisch* ühiskonnakorraldus ja kõrvaldada kahjurid“. Sellele vastas ka rahvakohtu presidendi Roland Freisleri põhimõtteline avaldus kohe pärast tema ametisse määramist 1942. aastal. „Tema [Hitler] on rahva ja riigi juhina ühtlasi ka saksa kohtunik. Meie pingutame selle nimel, et tema asemikuna õigust mõista.“¹⁵

Vastavalt Franki 3. juhtlausele piisas 1939. aastal Hitleri isiklikust kirjast *Reichsleiter* Philipp Bouhlerile ja dr Karl Brandtile, et legitimeerida eutanaasiamõrvu, kuigi mõlemad olid sellega juba ammu algust teinud. Isegi justiitsministrit ei olnud kaasatud, kirja võis ta „teatavaks võtta“ alles pea aasta hiljem.

Juhiprintsiibi ja rahvusterviku mõtlemisviisi levimine ei olnud siiski ainult kõrgemalt dikteeritud, vaid – nagu näha – seda toetas isiklik initsiatiiv, nii õigusteadus kui ka õiguspraktika ning see tugines ühtlasi elanikkonna erinevate kihtide ja lausa kahe kristliku kiriku heakskiidule.¹⁶ Austria „liitmisega“ 1938. aastal lisandus järgnev poliitiline formuleering: *Ein Reich, ein Volk, ein Führer* (üks riik, üks rahvas, üks juht).

¹⁴*Völkisch* ideoloogiat iseloomustas äärmuslik natsionalism, rassistlik antisemitism ja usk saksa ühiskonna unikaalsusesse. Tõlkija märkus.

¹⁵Ortner (1995): 143.

¹⁶Wette 2006.

Seejuures oli sõna *Führer* ainult näiliselt viimasele kohale asetatud. Retoorilise astenduse eesmärgil asetati tiitel just kõige jõulisemale positsioonile. Langenute surmakuulutustes oli *Führer* vormiliselt siiski esimesel positsioonil – aga tihti ainult kuni kiirete võitude (*Blitzsieg*) lakkamiseni – kõlades piduliku alliteratsioonina järgnevalt: *gefallen für Führer, Volk und Vaterland* („langenud füüreri, rahva ja isamaa eest“). Ja näiteks lapse sünni järel teatasid vanemad, et nad olid järginud loosungit „kinkida füürerile laps“.

Kuigi paistis, et Hitleri juriidilise eriseisundi tõttu ei olnud tarvis natsionaalsotsialistlikku õigussüsteemi enam rohkem kuidagi reguleerida, oli režiimi juhtivatel „õiguskaitsetel“ (*Rechtswahrer*) vastavalt üldisele õigusteaduse süsteemile siiski vajadus uus õigus ühtlaselt kodifitseerida. Sellega pidi eeskätt lõplikult välja vahetatama väidetavalt vananenud tsiviilõigus ja kehtetuks muudetama saksa tsiviilseadustik (*Bürgerliches Gesetzbuch*). Saksa Õigusakadeemia andis alates 1939. aasta juunist tööd kuni 200 töötajale, et koostada kaheksaköiteline rahvaseadustik (*Volksgesetzbuch*). See pidi sätestama kõigile arusaadavas keeles natsionaalsotsialistliku õigussüsteemi põhimõtted ja objektid. 1942. aasta lõpul oli valmis siiski vaid I köite kavand pealkirjaga „Der Volksgenosse“¹⁷. On endastmõistetav, et juhtivateks põhimõteteks seati NSDAP programmi nõudmised ja järgnevad juriidilised otsused lähtusid ainult „aria“ rassi kuuluvate inimeste heaolust. Järgmiste peatükkide koostamine peatati 1944. aasta keskpaigas. Töö pidi jätkuma pärast sõja lõppu.¹⁸

„Nagu Jeesus – nii Hitler“ – natsionaalsotsialistlik messianism

2005. aastal toimunud kuluka turunduskampaania käigus, millega propageeriti saksa ühiskonnas üksikisiku olulisust loosungiga *Du bist Deutschland* („Sina oled Saksamaa“), taasavastati ajalooline foto ühest Ludwigshafenis toimunud üritusest natsionaalsotsialistliku režiimi algusaastatel (1933 või 1935), kus suure Hitleri portree all on loosung: *Denn du bist Deutschland* („Sest sina oled Saksamaa“).¹⁹ Tänapäevase reklaami eesmärk oli kahtlemata kõnetada sõnaga *Du* (sina) võimalikult paljusid indiviide. Ludwigshafeni loosung seevastu tunnistas *Du* all ainult ühte inimest, nimelt

¹⁷Mõiste *Volksgenosse* mõtlesid natsionaalsotsialistid välja, et kasutada seda sõna *Bürger* (kodanik) asemel. Tõlkija märkus.

¹⁸Hensle, Michael: *Volksgesetzbuch*. Benz/Graml/Weiß (1998): 787.

¹⁹Frankfurter Rundschau, 26.11.2005.

Adolf Hitlerit ning koondas seejuures kõik iniviidid isikupäratuks massiks. Analoogiliselt sai Hitler oma järgijate poole pöörduda nagu Jeesus oma jüngrite poole *die Meinen* (omad). Hitler seisis tuhandete partei liikmete ja selle allüksustega kui üheülbalise inimmassiga vastakuti igal aastal eelkõige NSDAP Nürnbergi parteipäevadel. Idee füüreri ja rahva tugevast ühtekuuluvustundest ehk *unio mystica*'st esineb ülepakutuna *Reichsjugendführer* Baldur von Schirachi tekstis, mis juhatas proloogina sisse *Hitlerjugend*'i laulikus laulu „Füüreri päev“ (*Tag des Führers*):

„Minu taga on teid mitmeid tuhandeid,
ja teie olete mina ja mina olen teie,
Mul ei ole olnud ühtegi mõtet,
mis ei paneks te südant põksuma.
Ja kui vormin sõnu, ei tea ma ühtegi,
mis ei ole te tahtega üks.
Sest mina olen teie ja teie olete mina,
ja kõik me usume, Saksamaa, sinusse.“²⁰

Igal juhul nautis Hitler peaaegu müütilist eriseisundit, mis väljendus lugematutes sügavates austusavaldustes. Näiteks kaasaegsete kirjad füürerile tõendavad, kui laialdane heakskiit sai osaks tema isikule ja poliitikale.²¹ „Meie ainsale juhile“ või „meie armastatud teisele Hermannile“²² olid tavapärased pöördumised. Üksikutes austajate pöördumistes ja muudes formuleeringutes on isiklikus suhestatuses temaga tuvastatav isegi äärmuslik erootilisus, nagu näiteks:

„Minu austatud kallile heale füürerile“;
„Käepigistus sinult, Adolf Hitler, on mulle justkui saatus“;
„Kallis Adolf“;
„Minu sügavalt armastatud Adolf“;
„Minu palavalt armastatud juht“;
„Armsaim“ – „Minu kallis“ – „Minu armas“ – „Kullake“;
„Minu palavalt armastatud südameke“.

Hitleri portreed ei rippunud mitte ainult ametiruumides, vaid need ehtisid ka paljusid elutubasid. Hitleri kipsbüstitid tõrjusid haritud kodanlaste klaveritelt ja kummutitel traditsioonilised Beethoveni ja Goethe pead. Ligi 4000 linna, valda ja isegi

²⁰Reichsjugendführung (1938): 61.

²¹Heiber/Heiber (2001), sealt ka järgnev tsitaat; ka Eberle (2009).

²²Hermann või ka Arminius – germaani hõimu heruskide juht, kes alistas Teutoburgi metsas Rooma väed. Tõlkija märkus.

väikseimad külad andsid Hitlerile aukodaniku tiitli. Asjaolu, et ta elas üle vähemalt 39 atentaadikatset – alates Ludwig Assneri mürgitatud kirjast 1933. aastal ja Georg Elseri rünnakust Müncheni Bürgerbräukelleris 1939. aastal kuni Stauffenbergi atentaadikatseni 1944. aastal – tundus, justkui oleks ta võitmatu üleloomuliku jõuga. Elseri pommist pääses Hitler siiski vaid juhuse tõttu, kuid natsionaalsotsialistlik propaganda kirjutas selle „ettemääratuse“ arvele. Hitleri sagedased avaldused, mis viitasid „ettemääratusele“ või „jumalikule ettemääratusele“, olid, nagu juba mainitud, sarnased tema eelkäijate keiser Wilhelm II ja Austria keisri Franz Josephi avaldustega. Natsionaalsotsialistlik propaganda läks aga pühaduseteotusega sammu võrra kaugemale. Ühel 1933. aastast pärit natsionaalsotsialistlikul plakatil on kujutatud ikonograafiliselt Hitlerit Jordani jõe ääres Jeesuse ristimise juures: parteijuht on haakristilipuga esiplaanil, tema kohal on lendamas lind, tuvi, keda võib pidada Püha Vaimu sümboliks ja kes saadab valguskiired füüreri ja SA kaaskonna poole.²³

Hitlerile omistati õnnistamisvõime, nii võttis ta alates 1926. aastast oma ülesandeks partei standartide ja lippude pühitsemise. Sellega, et ta lipust kinni võttis, pidi tema maagiline jõud kanduma lipukangale.²⁴ Lipu pühitsemise rituaalis oli oluline 1923. aasta Müncheni putši „verelipp“.²⁵ Ilmselt sarnaselt katoliku reliikvia austamise rituaalile pidi selles lipus peituv jõud selle puudutamisega edasi kanduma. Võrreldavad näited on Torino surilina või Trieri toomkirikus asuv Jeesuse rüü.

Kui Müncheni putšis hukkunutest tehti liikumise märtrid ja ellujäänuid autasustati 1933. aastal partei kõrgeima aumärgiga, „vereordeniga“, jäi Hitler siiski vaieldamatult uue kultuse keskseks kujuk. Hitleri pompoossed avalikud ülesastumised vallandasid kuni sõja lõpuni juubeldavas rahvamassis hüsteerilise reaktsiooni, mida Joachim Fest on tabavalt iseloomustanud sõnaga „kollektiivdeliiriumid“ (*Kollektivdelirien*).

Režiimitruud protestandid Saksa Kristlased (*Deutsche Christen*) kuulutasid juba 1933. aasta detsembris oma „suunistes“: „Nii nagu igale rahvale, on ka meie rahvale loonud igavene jumal neile ainuomase seaduse. See on võtnud oma kuju füürer Adolf Hitleris ja tema vormitud natsionaalsotsialistlikus riigis.“²⁶

²³Illustratsioon: Dokumentation des Dritten Reich (2011) (Edition Atlas, Cheseaux/Lausanne): Folge „Leben in der Weimarer Republik 1929–1933“.

²⁴Fotod: Militärgeschichtliches Forschungsamt (1985): 60.

²⁵Vaadata ka 2. peatükki.

²⁶Hofer (1957): 131.

Just natsionaalsotsialistlikes lauludes kohtab ikka ja jälle tekste, mis andsid Hitlerile messiaga sarnase positsiooni. Isegi kooli etteütlustekstides võrreldi kristliku messiat ja Hitlerit ning vastavalt harjutati:

„Nii nagu Jeesus vabastas inimesed pattudest ja põrgust, nii päästis Hitler saksa rahva hukatusest. Jeest ja Hitlerit kiusati taga, aga kui Jeesus löödi risti, siis Hitler ülendati kantsleriks. [...] Jeesus töötas taevariigi, Hitler Saksamaa heaks.“²⁷

Hitleri ehk ka Saksa tervitusel *Heil Hitler!* (Au Hitlerile! / Elagu Hitler!), kus parem käsi oli ette sirutatud, oli selle taustal religioosne mõõde. Eeskujuks oli itaalia fašistide tervitus, mis põhines Vana-Rooma Caesaritervitusel ja muutus tavaliseks ka Franco Hispaanias.²⁸ Saksamaal avasid kolmekümnendatel aastatel oletatavasti isegi poliitikakauged karnevali korraldajad mõned oma avalikud üritused ilma naljata ja innukalt hüüdega *Heil Hitler*.²⁹ 1933. aasta 13. juuli siseministri määrmuses liidumaade valitsustele on kirjas:

„Pärast seda kui Saksamaal on jagu saadud mitmeparteilisusest ja kogu valitsemine Saksa riigis on riigikantsler Adolf Hitleri käes, on asjakohane, et tema poolt sisse viidud tervitust hakatakse üldiselt kasutama saksa tervitusena. Nii on kogu saksa rahva seotus oma füüreriga ka väljapoole selgelt nähtav.“³⁰

Pärast 20. juunil 1944. aastal toimunud Stauffenbergi atentaadikatset tehti Hitleri tervitus *Wehrmacht*'is traditsioonilise sõjalise auandmise asemel kohustuslikuks. Tervitus *Heil Hitler!* asendas ametlikus, aga ka ärilises suhtluses üpris kiiresti igapäevase kirja lõpu *Hochachtungsvoll* (suurima austusega). Hüüdsõnal *Heil* oli mõistagi pikk traditsioon, tundelise tähendusega sõna kohtab juba 18. sajandi kõrgkirjanduses ja hiljem patriootlikes lauludes nagu *Heil dir im Siegerkranz! Heil Kaiser dir!* („Ole tervitatud, võidupärjaga pärjatu! Ole tervitatud, keiser!“).³¹ Seejuures eksisteerisid kainemad kordaminekusoovid, mida veel tänapäevalgi kasutatakse, näiteks *Petri Heil!* kalameestele või *Ski Heil!* suusaspordlastele.³² Tervitus *Heil!* oli noorteühendustes erinevates variantides levinud juba enne 1933. aastat, kuid ei omanud veel sellist emotsionaalset tähendust, mis kaasnes hiljem füüreri kultusega. Maagilise

²⁷Samas: 128.

²⁸Allert, Tilmann (2005): *Der Deutsche Gruß. Geschichte einer unheilvollen Geste*. Berlin.

²⁹Natsionaalsotsialistliku režiimi vastased võisid tervitusele *Heil Hitler!* salaja vastata: *Heil du ihn!* [Käskivas kõneviisis tähendab sõna *heil* „ravi!“, seega eestikeelne vastus kõlab: „Ravi teda ise!“].

³⁰Vaba- ja hansalinna Hamburgi senati ringkirja koopia järgi 17.7.1933, milles senat esitleb „Härra siseministri avaldusi“ enda omadena.

³¹Schmitz-Berning (2000): 299 jj.

loitsimisfunktsiooni omandas hüüe *Heil!* kui sellele lisati võidu soov: *Sieg – Heil!*. Tüüpiliselt kõlas hüüe seda sagedamini, mida väiksemaks muutus tõenäosus sõda võita. Juba 1926. aastal nimetati Hitleri auks ümber NSDAP noorteühendus, mis kandis sellest alates nime *Hitler-Jugend*. Hitleri nimi ehtis peaaegu iga linna, kus platsid ja/või tänavad olid Adolf Hitleri järgi ümber nimetatud. Kõikjal istutati Adolf Hitleri tammesid, mõnikord ka Adolf Hitleri pärnasid. Lisaks sellele anti tema nimi arvukatele ametlikele asutustele nagu:

- *Adolf-Hitler-Spende* ehk juba enne 1933. aastat asutatud abifond poliitilises võitluses vigastada saanud parteiliikmetele, hiljem ka surnud „vanade võitlejate“ omastele;
- *Adolf-Hitler-Freiplatzspende* ehk annetufond, millega võimaldati „vanadele võitlejatele“ alates 1933. aastast tasuta puhkust;
- *Adolf-Hitler-Spende der deutschen Wirtschaft* ehk saksa majanduse annetufond, mille asutasid 1933. aastal saksa töösturid NSDAP, Saksarahvusliku Rahvapartei (*Deutschnationaler Volkspartei*) ja Saksa Rahvapartei (*Deutscher Volkspartei*) valimiskampaaniate rahastamiseks, kuid kasu sai sellest lõpuks ainult NSDAP;
- *Adolf-Hitler-Koog* (tänapäeval: Dieksanderkoog) ehk näidispolder, mida ehitati suurprojekti raames kuni 1935. aastani, et Põhjamere rannikul merelt maad juurde võita;
- *Adolf-Hitler-Marsch der deutschen Jugend* ehk Saksa Noorte Adolf Hitleri marss toimus alates 1935. aastast, kus kõigi regioonide *Hitlerjugend*’i esindajad läbisid kuu pikkuse jalgsi teekonna „läbi rahva“, et suunduda Nürnbergis toimuvatele parteipäevadele;
- *Adolf-Hitler-Dank* oli 1937. aastal asutatud abifond teenekatele parteiliikmetele;
- *Adolf-Hitler-Kanal* ehk kanal, mis ehitati aastatel 1933–1939, et ühendada veeteega Ülem-Sileesia tööstuspiirkond ja Oderi jõgi.

Eelnevalt sai viidatud ka Fritz Todti poolt kiirteedele pandud propagandistlikule nimetusele „füüreri teed“ (*Straßen des Führers*). Toidupakke, mida jagati idarindelt puhkusele saabujatele, kutsuti füüreripakkideks (*Führerpaket*).

Riigikantselei dokumentidest on leitud – eelkõige just režiimi algusaastatest – arvukalt taotlusi omavalitsustelt, ühingutelt, ärimeestelt, kuid ka eraisikutelt kõikvõimaliku kohta, mida võiks ehtida Adolf Hitleri nimega. Vallad, veekogud ja mäed pidi vastavalt ümber nimetatama, uus puuviljaistandus, uus sild, uus

aerutamisklubi võistlusnelik, uus võimlemisrühm, uued kirikukellad, uued roosi- ja maasikasordid, kondiitriäri, isegi tort, kingamudel, ka uus eramu pidid õilistuma Hitleri nime läbi.³³ Üks arhitekt pakkus isegi välja, et ta ehitaks Viini Adolf Hitleri toomkiriku. Paljud taotlused lükati „põhimõttelistel kaalutlustel“ tagasi, ilmselt õigustatud kartuses, et üleliigse kasutamise tõttu devalveerub Adolf Hitleri nimi. 1933. aastal läks aga bioloog Oscar Scheibelil korda võtta zooloogia nomenklatuuris kasutusele – ilma igasuguse irooniata – vastavastatud mardika jaoks ametlik nimetus *Anophthalmus Hitleri*; kusjuures see *Anophthalmus* kuulub röövmardikate hulka.

Füüreri kultus mõjutas ka eesnimede panekut. Seejuures oli Hitler ise vastu sellele, et võtta eesnimedena kasutusse *Hitler* ja *Hitlerine*.³⁴ Sellistel juhtudel soovitasid perekonnaseisuametnikud valida vanematel nimeks *Adolf* ja *Adolfine*.³⁵ Eesnime *Adolf*, mis kuni 1933. aastani oli vastsündinute nimepanemisel esindatud ühe protsendi ulatuses, esines 1933/34 poolteist korda sagedamini. Mõnedel vanematel õnnestus siiski oma tütardele nimeks panna *Hitlerike*. 1939. aastal pärast sõja algust vähenes selline nimekultus märgatavalt.³⁶

Natsionaalsotsialistliku režiimi kriitikast jäeti Hitler pea alaliselt välja. Alates 1938. aastast kuni 1945. aastani regulaarselt ilmunud sisekasutuseks mõeldud julgeolekualituse (*SS-Sicherheitsdienst*, lüh. SD) aruandest „Meldungen aus dem Reich“ („Teateid riigist“), mis andis ülevaate sakslaste meelsusest,³⁷ jäeti välja kasvav kriitika Hitleri juhtimise kohta.³⁸ Kui toimus midagi füüreri tahte vastast, siis tavatseti igapäevaselt ikka öelda: „Kui ainult füürer sellest teaks!“. Ka pärast sõda püüti natsionaalsotsialistliku režiimi kuritegudes süüdistada Hitleri asemel ainult tema alluvaid.

„Füürer kõneleb“ – Hitleri retoorikast

Formuleering „füürer kõneleb“ tähendas kuni sõja alguseni suuremale osale sakslastest esialgu rõõmsaid, hiljem ärevusega oodatud teateid, mis esialgu pidid vahendama

³³Heiber/Heiber (2001): Nr. 147 jj.

³⁴Nõukogude isikukultus tõi muuseas esile sarnase nimepanemise, näiteks *Stalina* tüdruku eesnimena.

³⁵Heiber/Heiber (2001): Nr. 151.

³⁶Aly (2006).

³⁷Boberach (1984).

³⁸Steinert (1970).

uhkust, siis aga ikka enam tröösti ja vankumatut lootust. Pärast 1940. aastat jäid Hitleri avalikud ülesastumised – Goebbelsi suureks kurvastuseks – üha harvemaks. Eelkõige tunti puudust Hitleri avalikust seisukohavõtust pärast Stalingradi katastroofi. Kui 1939. ja 1940. aasta kõnedes oli rõhk veel võidulootusel, siis *Wehrmacht*'i suurenevate raskustega Venemaal, nihkus fookus üha enam ja enam „vaenlaste“ vastu suunatud ähvardustele. Lummus, mida Hitleri kõnedest oli aastaid õhkunud, üha vähenes, nagu seda konstateeriti ka julgeolekualitluse sisekasutuseks mõeldud aruandes *Meldungen aus dem Reich*.³⁹ Viimased kõned ja teadaanded, mida levitati vaid raadio kaudu, teenisid propaganda huve, püüdes tõsta rahva tahet sõjatingimustes vastu pidada, kuid taandusid lõpuks kõigest ebareaalsetele „lõppvõidu“ (*Endsieg*) fantaasidele.

Hitleri kõned olid aastaid natsionaalsotsialistliku propaganda keskmeks.⁴⁰ Juba Saksa Töölisparteis (*Deutsche Arbeiterpartei*), mis 1920. aastal nimetati ümber Natsionaalsotsialistlikuks Saksa Töölisparteiks, eristus Hitler püüdlusega juhtimist enda kätte haarata kirgliku kõnelejana tähelepanu.⁴¹ Hitleri ideoloogilised kinnisideed segunesid seejuures ülemäärase iseteadlikkusega. Tema enesearmastust on võimalik mõõta juba ainuüksi isikulise asesõna *ich* (mina) ulatusliku kasutamise järgi paljudes tema kõnedes. 1933. aastast peale kujunes Hitleri kõnede lahutamatuks osaks niinimetatud *Parteierzählung*⁴², mille käigus jutustas ta ikka ja jälle NSDAP kujunemise ja kasvamislöö ning loomulikult rõhutas enda isiku tähtsust. Sotsiaalses mõttes armetu algusega isikliku kujunemislöö kirjeldamine tekitas kuulajates, kel polnud ka elus just vedanud, mulje: „Siin räägib üks meie hulgast – ja meie eest.“

Juba sellele osale kõnest oli iseloomulik, et Hitler pidas nagu tavaliselt eelkõige monoloogi. Kuid ka nõupidamistel ei kannatanud ta vasturääkimist. Teada-tuntud on Hitleri vihapursked, kui keegi siiski sõandas talle vastu rääkida, nagu näiteks ühes arutelus maaväe ülemjuhataja Walther v. Brauchitschiga, kui 5. novembril 1939. aastal arutati pealetungi alustamist läänerindel.⁴³ Isegi päevakajaliste teemade juurde pöördudes, pidas ta monoloogi. Ometi oli Hitler seejuures harva konkreetne, visandades vaid üleüldisi visioone. Seejuures tavaliste väljaütlemistega suutis ta tihti

³⁹Plöckinger, Othmar: *Der Redner Hitler im Urteil seiner Zeitgenossen*. Kopperschmidt (2003): 217–242 (eelkõige 234 jj).

⁴⁰Siia lisaks Johannes G. Pankau üksikasjalik artikkel, Kopperschmidt (2003): 53–73, ka Ulonska (1990).

⁴¹Selle kohta: Schmolders, Claudia: *Führers Stimme. Das rhetorische Attentat oder: Zur auditorischen Seite der Politik*. Frankfurter Rundschau, 20.11.1999: lisa 3. Varasemalt avaldatud raadioprogrammis Südwestrundfunk 2 (saatesari „Aula“). Vrd ka teiste artiklitega: Kopperschmidt (2003).

⁴²Domarus (1965).

⁴³Gruchmann (1997): 42.

äratada oma kuulajates iseteadvust, nagu 1. mail 1933. aastal: „Saksa rahvas! Sa oled tugev, kui sa saad ühtseks!“ Samas kõnes ütles ta, vihjates oma kuulajate hirmutavatele kogemustele poliitilises võitluses enne tema võimule saamist: „Õpetus, mis vallutas meie rahva, püüdis tärkava eneseteadvuse päeva, silmnähtavat kevade saabumist muuta viha, vennatapusõja, riiu ja mure päevaks.

Probleemide ületamiseks pakkus ta iga kord kuulajatele välja „lahendusi“. Tema strateegia, kuidas kuulajaskonda enda poole võita, seisnes eeskätt alternatiivide konstrueerimises, mis olid üles ehitatud nii, et ka keerulisemad teemad taandati lihtsale vastandusele „kas ... või?“. Need alternatiivid olid loomulikult esitatud nii, et kõigil oleks kerge otsustada, milline variant on see ainus õige ehk see, mida Hitler algusest peale tahtis. Kõne nendes osades võis Hitler langeda oratoorlikest kõrgustest – mõistagi kalkuleeritult – ekstaasi.

Hitleri strateegia lihtsustada ka keerulisi teemasid nõnda, et need ei ületaks „piiratute vastuvõtuvõimet“ ja alternatiivide konstrueerimine tema enda kasuks, kajastus hiljem ka paljudes teistes NSDAP avaldustes. Näiteks 1943. aastal andis Joseph Goebbels Spordipalee kõnes (*Sportpalastrede*) publikule valida „kapitulatsiooni või totaalse, ent see-eest lühema sõja“ vahel.

Nagu ka Ian Kershaw⁴⁴ on välja toonud, oli natsionaalsotsialistlikule valitsemissüsteemile iseloomulik, et Hitler käis kõigis oma kõnedes vasallidele enamasti välja ainult märksõnu. Need nägid nii või teisiti vaeva, et tema rohkem või vähem abstraktseid visioone lausa üliagaralt ellu viia. Sellise koostöö puhul ei olnud füürerilt sageli üldse konkreetseid käske vaja. Erandiks ei olnud ka „juudiküsimuse lõplik lahendamine“ (*Endlösung der Judenfrage*). Määrava tähtsusega Wannsee konverents kasutas otsuste tegemiseks vabadust, mis tulenes kehtivast eeldusest viia täide füüreri tahet.

Kui analüüsida Hitleri kõnesid klassikalise kõnekunsti kriteeriumite alusel, oleks tulemus üksnes pinnapealne, sest paljude kõnede tuuma – valet või vähemalt Hitleri oskust tegelikkust looritada, ei suudaks nii tuvastada. Oma mõtete looritamine oli küll antiikretoorika traditsioonis lubatud, kuid neile pidi ka viitama. Tuginedes hilisemale teadmisele Hitleri tegelikest kavatsustest, on selgesti märgata vasturääkivusi tema erinevate avalduste vahel ja ka mõningaid loogikavigu, nagu näiteks:

- rahvusliku ühtekuuluvuse pidev kinnitamine – rahva „kahjuliku“ osa tõrjumine;

⁴⁴Kershaw (1998/2000) kd. 2: 325.

- üleskutsed „heale tahtele“ – survestamine ja vägivallaga ähvardamine;
- viitamine hiilgavale saksa minevikule – sakslaste kritiseerimine, nende suutmatuse pärast olla suursugune
- usk sakslaste loomupärasesse üleolekusse – saksa rahva olelusvõitluse „organiseerimine“.

Need vasturääkivused tulenesid natsionaalsotsialistliku ideoloogia irratsionaalsest olemusest, kus levinud, ent isoleeritud eelarvamused ja stereotüübid üksnes Hitleri ja tema jüngrite poolt võimupüüdluste alusel kokku pandi. See kehtis eelkõige siis, kui enne 1933. aastat levinud poliitilise ja majandusliku viletsuse ja muude ohtude allikana identifitseeriti järgnev mõtteahel: „maailma juutus“ (*Weltjudentum*) = „marksism“ = „bolševism“ = „alamrass“ (*Untermenschentum*).

Vaatamata nii Hitleri kui ka teiste diktaatorite äratuntavale valetamisele on võimalik täheldada, et Hitler uskus siiski ka ise oma hullumeelsetesse ideedesse. Joachim Fest⁴⁵ hindab Hitleri sõjaaegseid avaldusi kokkuvõtvalt kui „dokumenti iseenda pidevast veenmisest“. Teisiti ei ole selgitatav ka see, et Hitler unistas veel oma viimases avalikus kõnes 1945. aasta 30. jaanuaril, kõneledes raadios „meie saksa rahvuse Suur-Saksa riigist“.⁴⁶ Vastavalt sellele nimetas ta silmnähtavat kokkuvarisemist oma kõnes hetkeliseks „kriisiks“. Seejuures oli Albert Speer andnud samal päeval Hitlerile üle märgukirja, mille järgi olevat sõda pöördumatult kaotatud.

Isegi 1945. aasta uusaasta kõnes, seega pärast pääsemist 20. juuli atentaadist – Hitler rääkis sellest abstraktselt kui „20. juuli sündmusest“ – oli kuulda veidi mõtlikumat tooni, kui ta muuhulgas seletas:

„Aasta lõpu puhul soovin rahva eestkõnelejana ja ka teie saatuse juhtijana tänada kogu südamest lugematuid miljoneid *Volksgenosse*’sid kõige eest, mida te olete kannatanud, talunud⁴⁷, teinud ja korda saatnud [...] Seepärast on minu ainuke mure pingutada nii, et juhtida saksa rahvas läbi sellest raskest ajast.“⁴⁸

Siiski lõppes ka see kõne kindlat võitu kuulutavate sõnadega – sõnadega, mis olid vormitud religioossetesse väljenditesse – kui Hitler lausus:

⁴⁵Fest (1973): 913.

⁴⁶Domarus (1965) II. 2: 2198.

⁴⁷Sõnade *dulden* [taluma] ja *erdulden* [välja kannatama] äravahetamist võib pidada justkui keelevääratuseks.

⁴⁸Deutsches Rundfunkarchiv. Sõja lõpust pärinevas lindistuses on kuulda raadiosegajat, mis kuulutas: „Aasta 1945 peab olema Hitleri türannia lõpp!“ - „Hitleri klikk!“ Maha Hitler ja tema bande! „Käigu minema need natsid“ ja „Valeprohvet on rääkinud!“ Ilmselt oli tegemist nõukogude segajatega (*Geisterstimmen*). Vrd Domarus (1965) II. 2: 2195.

„Seepärast tahan ma praegusel tunnil Suur-Saksamaa eestkõnelejana anda Kõigevägevamale pühaliku töotuse, et me täidame truult ja vankumatult oma kohust ka uuel aastal, uskudes kaljukindlat, et saabub tund, mil võit kaldub lõpuks nende poole, kes seda kõige enam väärivad – Suur-Saksa riigi poole.“

Vahetult enne enesetappu ja Saksamaa kaotust olevat Hitler siiski mõista andnud, et sakslaste „ebaõnnestumine“ on hoopis kinnituseks tema rassilisele fanatismile, mille järgi väärrib ellujäämist ainult tugevam – seega nüüd siis vaenlane.

Pärast seda kui Hitler 23. veebruaril 1933. aastal jõustunud volitusseadusega⁴⁹ (*Ermächtigungsgesetz*) ei pidanud enam arvestama parteide, parlamendi ja *de facto* isegi president Hindenburgiga, võttis ta ikka enam ja enam ka kõnedes üle „igaveste väärtuste“ kuulutaja rolli, mida ei saanud enam kahtluse alla seada. Selle rolli sai Hitler ainult seepärast, et kuni sõjalise ebaeduni läks tal ikka ja jälle õnneks siduda oma egomaniakaalsed nõudmised taktikaliselt oskuslikult tekitatud poliitiliste tingimustega, näiteks võitlusega tööpuuduse vastu, välispoliitilise eduga – eelkõige just veretu laienemisega Austriasse ja Sudeedimaale. Tema erakordne juhtimisvõime ei tekitanud enamikus mingisuguseid kahtlusi.

Küll aga on tänapäeval raske mõista, kuidas suutis keegi nõnda ebameeldiva häälega⁵⁰, nagu seda tõendavad helisalvestised Hitlerist, nii suurt mõju avaldada. Leidub ka tõendeid, mille järgi juba toona häiris vähemalt mõningaid kaasaegseid Hitleri ebameeldiv „haukumine“, „üürgamine“ ja karjumine ülimalt. Kirjanik Annette Kolb rääkis koguni „liharaiumise häälest“. Kuid järgnevad tähelepanekud, millest osa on eelnevalt juba mainitud, aitavad selgitada Hitleri edu kõnepidajana.

- Ta rääkis peamiselt nendel teemadel, mis rõhused suuremat osa tema kuulajaskonnast.
- Ta samastas ennast eelkõige oma publiku hädade ja hirmudega, viidates pidevalt enda kahetsusväärsele saatusele enne tõusu poliitilisel areenil.
- Ta kasutas ka väljapool NSDAPd levinud klišeesid ja argumentatsioonimustreid.
- Hitler pakkus kaootilisel ajal elule mõtet suurejoonelistele lihtsustustele, eeskätt pidevalt lihtsate alternatiivide konstrueerimisega.
- Oma intonatsiooni, žestide ja miimikaga esindas Hitler küll oma aja kohta küllalt levinud kõnekunsti vormi, kuid tal õnnestus see viia kõrgemale tasemele.

⁴⁹Õige kuupäev on 24. märts 1933. Tõlkija märkus.

⁵⁰Schmölders (1999) = märkus 37.

- Hitler valdas üle kõigi registrite ka kohtukõne kehakeelt, mida ta oli pärast 1918. aastat ehk alates poliitikasse astumisest süstemaatiliselt arendanud ja milles ta oli objektiivselt võttes paljudest teistest üle.

Hitler kasutas intensiivselt tema ajal veel suhteliselt uut raadioülekannete tehnoloogiat⁵¹, mille mõju aitab tänapäeval kõige ehedamalt mõista võrdlus suurtel staadionitel toimuvate jalgpallivõistlustega, kus valjuhääldi kaudu edastatakse teateid löödud väravatest ja edukatest mängijatest.

Isegi tema inimvaenulikud väljaütlemised mõjusid positiivselt – seda soodustas Saksa elanikkonna erinevatele kihtidele omane kalduvus järgneda juhtfiguurile, kes suutis justkui lihtsal viisil rahvale lahti seletada keeruliseks muutunud maailma.

Hoolimata täna tõusuteel olevatest kõnekunsti kursustest, ei tuleks praegu enam keegi mõttele õppida kehahoiaikut, žeste ja miimikat nõnda, nagu Hitler oli seda teinud 1927. aastal. Nagu juba mainitud, lasi ta ennast lausa pildistada, kui ta parajasti peegli ees žeste harjutas, mida ta rakendas seejärel mõjusalt avalikel esinemistel.⁵² Kui kaugel on tänapäevane arusaam toonasest avalikust kõnepidamisest, näitab juba ainuüksi see, et tänapäeval ei tuleks mitte keegi enam ideele, nagu toona NSDAP, et tuua selliseid fotod propaganda eesmärgil ka postkaartidena käibe. Seda ehk ainult siis eesmärgiga fotol kujutatud isikud naerualuseks teha.⁵³

Arvestada tuleb tingimustega, mis mõjutasid toona avaliku poliitilise kõne pidamist. Veel puudusid sellised tehnilised võimalused ülekanneteks, mis nüüdseks – hiljemalt alates telerite massilisest levikust 1960. aastate lõpus – toob kõneleja elutuppa ning mis seeläbi kujundasid uued kuulamisharjumused ja sellele vastavalt ka uued retoorilised strateegiad. Toona oli tavaline pidada avalikku poliitilist kõnet suure publiku ees suurtes saalides või vabas õhus, just seetõttu oli vaja ka valjuhääldeid. Juba ainuüksi sellised tingimused eeldasid kõvemat häält, teistsugust artikuleerimist ja oluliselt aeglasemat kõnetempot. 20. sajandi esimese poole kõnede paatost, ka poliitiliselt mõõdukamatel kõnelejatel, võib seostada osaliselt nimetatud tehniliste võimalustega. Ka varane ringhääling matkis sageli avalike ürituste olusid. Natsionaalsotsialistlike kõnelejate „paukumine“ säilis veel mõnda aega pärast 1945. aastat. Saksa ringvaate ehk *Wochenschau* reportaažide kõnestiil muutus esmalt alles

⁵¹Vrd: Epping-Jäger, Cornelia: Laut/Sprecher Hitler. Kopperschmidt (2003): 143–157.

⁵²Vrd: Protte, Katja: Hitler als Redner in Fotografie und Film. Kopperschmidt (2003): 243–256.

⁵³Need kuus ülesvõtet avaldas Karl Müller veel korra väljaandes „Unseres Führers Sprechkunst“ (Dresden 1935) Hitleri tsitaatidega „Mein Kampfist“; vrd ka Benz/Graml/Weiß (1998): 26 j., Fest (1973): 235.

1950. aastatel. Kuni sinnani oli raske eristada teateid igapäevaste sündmuste, moedemonstratsioonide või spordiürituste kohta reportaažidest, mis kuni 1945. aastani pärinesid sõjatandril ja käsitlesid lahingutegevust.

Tänapäeval levinud ükskõiksus poliitiliste suurürituste vastu, olgu need valimiskampaaniad või 1. mai rongkäigud, on tekkinud individuaalsuse süvenemise tagajärjel ning seda ei saa üle kanda varasemale ajale. Huvi laialdaselt oluliste teemade vastu oli kahekümnendatel ja varastel kolmekümnendatel paratamatult teistsugune ja märksa tugevam kui tänapäeval, sest praeguseks on paljud konkureerivad teabekanalid põhjustanud teabe ülekülluse, mida on raske seljatada ja mis eeldab üksikisikult paratamatult individuaalset lähenemist. Natsionaalsotsialistliku režiimi alguses olid aga peamisteks massimeediakanaliteks ainult ajaleht ja avalikku ruumi üles pandud plakat. Nii olid paljud poliitilised plakatid Weimari vabariigi ja natsionaalsotsialistliku režiimi alguses tänapäevastega võrreldes erakordselt teksti- ja informatsioonirohked. Üldise sotsiaalse hädaolukorra tõttu leidsid võrreldes tänapäevaga kergemini aset vabatahtlikud avalikud kogunemised, sest inimesed lootsid nõnda nimekatelt kõnelejatelt abi saada.

„Rahu edendamine“ – Hitleri tõsine mask

Kui vaadata Hitleri arvukaid demagoogilisi esinemisi ja kampaaniaid enne kantsleriks nimetamist 30. jaanuaril 1933. aastal, oskas Hitler esineda erakordselt riigimehelikult. Nii võttis ta 21. märtsil 1933. aastal Riigipäeva piduliku avamispäeval Potsdami Garnisonikirikus kõrgeima riigiteenri rolli. Sabakuues Hitler kummardas lugupidavalt vana president Hindenburgi ees, kes ühendas eneses preisi militarismi ja Wilhelmi ajastu keiserlikku suursugususe. Hitler, soovides rõhutada enda ja Hindenburgi üksmeelsust, iseloomustas kohtumist iseäranis pateetiliselt: „ammuse suuruse ja noorusliku jõu sümbolite naitumine.“

Hindenburgi ehk „varasema saksa ajaloo kehastuse“ poole pöördus Hitler austavate sõnadega: „Härra kindralfeldmarssal, teie võitlesite kolm korda võitlusväljal meie rahva püsijäämise ja tuleviku eest.“ Mitte aga juhuslikult ei vältinud Hitler Hindenburgi ametliku tiitli *Reichspräsident* kasutamist. See-eest meenutas Hitler teadlikult Hindenburgi sõjalisi teeneid ja tervitas teda vähemalt „meie rahva uue tõusu

patrooni“ rollis. Potsdami Garnisonikiriku ajaloolise tähtsuse toonitamiseks nii preisi kui ka saksa ajaloos võttis Hitler appi arvukad viited ajaloole:

„kaks tuhat aastat (saksa ajalugu), „rahvas ja riik“, „suur kantsler Bismarck“, „rahu, kultuuri ja inimühiskonna moraali edendamine“ (tsitaat [Wilhelm I] keisriks kuulutamisest 1871. aastal), „saksa hõimude ühendamine“, „traditsioonid“.

Ometi näeb ta saksa ajalugu tõusude ja mõõnade kahetsusväärse pideva vaheldumisena, mille on põhjustanud sakslaste ebajärjekindel olemus. Selline hinnang on loomulikult tema poliitika salajane põhiargument, et sakslasi ohu ähvardusel vägivallaga tervikuks kokku sulatada. Alates 1918. aasta kaotusest peale valitsenud olusid, mis tuli nüüd ületada, iseloomustatakse erinevate negatiivse konnotatsiooniga mõistete abil, jättes väidetavaid süüdlased, kellest osad olid veel Riigipäeva liikmed, silmatorkaval kombel mainimata:

„1918. aasta novembrirevolutsioon“, „sõjasüü“, „kokkuvarisemine“, „maailmavaateline saksa rahvasterviku lagunemine“, „rahva sisemine lagunemine“, „sisemine poliitiline vastuolu ja vimm“, „ühekülgse parteilise mõtlemise piiratus“, „allakäik“, „viieteist aastat saksa viletsust“, „lõputud kriisid“, „puudus ja vaesus“, „häda ja viletsus“.

Oma kriitilise vaatega hiljutisele saksa ajaloole kõrvutas Hitler visiooni uuest tulevikust, mis iseloomustab kõne teist osa koos austusavaldusega Hindenburgile. Peamised märksõnad on:

„taastatud rahvuslik au“, „noor Saksamaa“, „saksa tulevik“, kõik tõeliselt teotahtelised rahvajõud“, „saksa elu uus korraldus“, „saksa rahva ja riigi ümberkorraldamise suur töö“, „rahvusliku tõusu valitsus“, „rahvuslik valitsus“.

Sisemine vastuolu kahe tõekspidamise vahel: kindel usk darvinistlikku looduslikku valikusse ja teisalt tahe ise sellesse võitlusesse aktiivselt sekkuda, seda „organiseerida“, mitte saatuse hooleks jätta, ilmneb kahes vastandlikus argumendis: „me tahame taastada poliitika [!] ülimuslikkuse, mis on võimeline organiseerima ja juhtima rahvuse olemusvõitlust.“ Hindenburgi poole pöördudes sõnab Hitler aga: „Teie imeline elu on saksa rahvuse hävitamatu elujõu sümbol.“

Hoolimata oma agressiivse hoiaku ohjeldamisest – mõeldes näiteks teosele „Mein Kampf“ või propagandale enne 1933. aastat – olid pidulikesse raamidesse ehitatud totalitaarsed eesmärgid ometi läbinähtavad.

„Natsionalistlik valitsus ootab sellel pidulikul tunnil rahvast esindavatelt parteidelt, et nad [...] tahaksid tõusta kõrgemale ühekülgse parteilise mõtlemise piiratustest, allutada end raudsele sunnile, mille seavad meile häda ja sellega kaasnevaid ohtlikud tagajärjed.

„Me püüame [...] siiralt liita endaga neid, kellel on hea tahe ja teha kahjutuks need, kes üritavad saksa rahvast kahjustada.“

Sõnade „halastamatu“, „brutaalne“ ja „fanaatiline“ pruukimisest, mida Hitler muidu nii enne kui ka pärast meeeldi tegi, hoidus ta „sel pidulikul tunnil“ targu tagasi. Formuleering „raudne sund“ ja kavatsus vastased „kahjutuks teha“ ei saa aga ka Potsdami Garnisonikirikus siiski märkamata jääda.

Välispoliitika kohta kinnitab Hitler „Potsdami kõnes“ selgelt: „Maailma jaoks aga tahame me siiralt [...] olla rahu toetajad, rahu, mis peaks ravima lõpuks haavad, mille all kõik kannatavad.“

See oli hoopis teine toon, millega muidu harjunud oldi, igatahes vastand tema programmilisele teadaandele 1924. aastal, teatades, et saksa riigil on ülesanne, sakslased „aeglaselt ja kindlalt valitsevale positsioonile viia“.⁵⁴ Potsdami rahudeklaratsiooni ja sarnaste avaldustega, mida Hitler kuni 1938. aastani sageli tegi, oli ta kuni sõja puhkemiseni omandanud enamike sakslaste, aga ka naiivsete välispoliitikute hulgas rahukantsleri maine. Ka 21. mail 1935. aastal vandus Hitler Riigipäeva kõnes oma rahutahet. „Natsionaalsotsialistlik Saksamaa soovib sügavast sisemisest maailmavaatelisest veendumusest rahu. [...] Saksamaa vajab rahu ja soovib rahu!“⁵⁵ Rõhutatult rahumeelsena näitas ta end loomulikult ka enne 1936. aasta olümpiamänge ja nende ajal. Riigipäeva kõnes 7. märtsil 1936. aastal nimetas Hitler Euroopa rahvaid „pereks“ ja Euroopat „majaks“, jõudes nii ette Gorbatšovi sarnasest ütlusest „Euroopa ühine maja.“⁵⁶

Iseenesestmõistetavalt mängivad nii „Potsdami kõnes“ kui ka paljudes teistes Hitleri kõnedes kesket rolli poliitilised positiivse tähendusega laetud sõnad (*Hochwertwörter*), eeskätt „saksa“, „rahvuslik“, „saksa rahvus“, „rahva olelusvõitlus“, „rahvas ja riik“. Samuti kasutab ta hulgaliselt laenusid kiriklik-religioossest keelest, millest tuleb üksikasjalikumalt veel juttu.

Hitleri eesmärki, näida Potsdami Garnisonikirikus nii tõsiseltvõetav kui vähegi võimalik, iseloomustavad kaks vastandlikku süntaktilis-stilistilist tunnust, mis aga sisu poolest olid omavahel vastavuses: *Klammerform*’id⁵⁷ ja *Entklammerung*’id⁵⁸.

⁵⁴Mein Kampf: 439.

⁵⁵Hofer (1957): 179.

⁵⁶Vrd Kluge (1955). Siiski oli Leonid Brežnev juba 23.11.1981 peetud kõnes Godesbergi ballimajas öelnud: „Mida me ka jagame: Euroopa jääb meie ühiseks majaks“ (Bulletin des Presse- und Informationsamtes der Bundesregierung Nr. 112; 26.11.1981: 996).

⁵⁷Ka *Satzklammer* – lausekonstruktsioon, kus tegusõna pöördeline vorm on väitlause teisel ja küsilause esimesel positsioonil, tegusõna pöördumatu vorm jääb lause lõpu. Tõlkija märkus.

Süntaktilised *Entklammerung*'id teenivad eesmärgi rõhutada poliitilisi sihte, näiteks „Me soovime taastada saksa rahva vaimu ja tahte ühtsuse“ või siis inversiooni ehk lauseosade ümbertõstmist kasutades: „Ehitada tahame me teistsuguse kogukonna saksa hõimudest.“

Klammerform'e esineb eelkõige kõne lõpus. Seejuures peaksid ka teised konstruktsioonid, näiteks nimetavas käändes oleva sõna ette toodud omastavas käändes sõna, justkui siduma hiilgava mineviku „uue ajaga“: *des Reiches Werden, des Großen Kanzlers Werk, des deutschen Volkes Jugend ja unseres Volkes Freiheit und Größe*⁵⁹. Nii formuleeringus „vabadus ja suurus“ kui ka „rahvas ja riik“ ilmneb Hitleri eelistus kasutada sõnapaare.

Sarnaseid riikluse aluseid käsitlevaid kõnesid pidas Hitler alguses ikka ja jälle, võitmaks usaldust oma poliitika jaoks nii sise- kui ka välispoliitilisel areenil. Nii oli ta juba 11. veebruaril 1933. aastal sabakuube riietatuna ja „härja riigipresidendi ülesandel“ ilmunud Berliini rahvusvahelise autode ja mootorrataste näituse avamisele ja esines seal autotööstuse esindajatele. Ta lubas neile suurimaid maksusoodustusi, suurejoonelist teedehitusplaani – pidades siinkohal silmas „füüreri teid“ – ja motosporti üritusi. Välimusega mulje avaldamiseks varieeris Hitler alguses – selles head vaistu ilmutades – oma riietust tõsise tsiviilriietuse vastu. Lisaks sabakuuele kandis ta ka tumedat ülikonda musta lipsuga või – nagu 1933. aastal – käis ringi partei vormiriietes, haakristiga side ümber kae – nagu ta lõpus valdavalt riietuski – või kandiski ainult pruunsärki. Sõja alguse puhul kandis ta „väejuhina“ oma peakorteris (*Führerhauptquartier*) iseenesestmõistetavalt sõjaväevormi.

Ametlikult kinnitas Hitler kuni 1939. aastani ikka ja jälle kaht püha eesmärgi, mis pidid kindlustama tema poliitikat: välispoliitikas rahu säilitamine ja sisepoliitikas sisemiste lahkhelide ületamine, mis olid Hitleri arvates vastutavad saksa vägevuse mandumise eest. Sisepoliitiliste eesmärkide nimel lavastas Hitler juba 1933. aastal sümboolse akti. Ta kuulutas seni sotsialistide ja marksistide poolt tihti salaja tähistatud töörahva püha (*Tag der Arbeit*) 1. mail seaduslikult rahvuslikuks töörahva pühaks (*Feiertag der nationalen Arbeit*). Nii oli 1933. aastal 1. mai tähistamine pomposne

⁵⁸Ka *Ausklammerung* – lause, kus tegusõna pöördumatu vorm on lause lõpust toodud tegusõna pöördelise vormi juurde. Tõlkija märkus.

⁵⁹Tavapärane oleks paigutada omastavas käändes olev sõna nimetavas käändes oleva sõna järele: *Werden des Reiches* (*Reich* 'i kujunemine), *Werk des Großen Kanzlers* (suure kantsleri töö), *Jugend des deutschen Volkes* (saksa rahva noored) ja *Freiheit und Größe unseres Volkes* (meie rahva vabadus ja suurus). Tõlkija märkus.

ning ühtlasi justkui seni vaenulike klasside lepituspidu. Oma kõnes Berliinis Tempelhofi lennuvälja lähistel kuulutas ta keskse sõnumina, nagu osaliselt juba tsiteeritud:

„Ainuüksi usinusest ja tööst eluks ei piisa, kui te ei ühenda seda rahva jõu ja tahtega. Usinus ja töö, jõud ning tahtmine, kui need kokku panna, alles siis, kui töö taga tõuseb kaitseks tugev rahva rusikas, võib alles tõeline õnn osaks saada. [...] Saksa rahvas! Sa oled tugev, kui saad ühtseks, kui sa rebid oma südamest välja klassivõitluse vaimu ja vaenu ...“⁶⁰

Sellise avalduse selgelt planeeritud paatosest annab märku selliste kõrgkeelsete sõnade valik, nagu *Zwietracht* (vaen) ja *Segen* (õnnistus) ning (taaskord sõnapaar) *Schutz und Schirm* (kaitse ja vari), mida ühtlasi ilmestab alliteratsioon. See sõnapaar oli vähemalt katoliiklastele ühe vanima Maarja palve saksakeelsest sõnastusest hästi tuntud: „Sinu kaitse ja varju alla põgeneme, Püha Jumalasünnitaja“⁶¹. Stilistiliselt samale tasemele jääb ka formuleering „südamest välja rebima“, mis kasutas juba tolle aja kohta vananenud tegusõna vormi *reißest*, lisaks *Faust* (rusikas), mis *sich erhebt* (tõuseb) ja sellele järgnev *Segen* (õnn), mis *erwächst* (saab osaks).

See, mida Hitleri kõnekunsti puhul nimetatakse „monumentaalsestiilik“, väljendus nii Hitleri kui ka tema vasallide kõnedes arvukate, tihti mõttetute keskvärretega, nagu „totaalsem“ (totaalne) ja veelgi enam ülivõrrete näol, nagu „üdini sügavad veendumused“, „kõige esimene algus“, „täielik vastutus“, „kõige brutalsem lojaalsuse sund“, lisaks absoluutne superlatiiv ehk sõnad või väljendid, millel vormiliselt puuduvad võrdluskategooriad, mis aga hõlmavad endas äärmuslikku määra:

absoluutne, ainukordne, ainulaadne, koletu suur või tugev, gigantne, piiritu, kolossaalne, jäägitu, hiiglasuur, totaalne, lõplik või muutumatu, lõputu, lugematu, kõigi aegade, kõigis aegades tulevikus, üle inimliku kujutlusvõime.

Teabekanalite kaudu levisid need masside mõjutamiseks mõeldud liialdused ehk hüperboolid laialt, näiteks 1936. aastal iseloomustati üht olümpial osalejat kui „gigantseimat“ võistlejat gigantsel staadionil.

Eriti armastatud oli ütlus, et midagi on „ajalooline“, isegi „maailmaajalooliselt ainukordne“. Hüperboolide hulka kuuluvad laiemas mõttes ka ikka ja jälle Hitleri kõnedes sisalduvad ülepakutud arvandmed, näiteks „tuhanded ja musttuhanded“ või „lugematud miljonid“. Selliseid liialdusi kasutati propagandas ning ka

⁶⁰Domarus (1965) I.1.: 261.

⁶¹Eestikeelne tõlge pärineb katoliku palveraamatust. Tõlkija märkus.

natsionaalsotsialistlikes reklaamides loomulikult laialdaselt, näiteks toonases ersatskohvi „Kathreiner“ reklaamis: „Esialgu jõid seda vähesed; siis sajad ja lõpuks sajad tuhanded.“

Pleonasmide ehk samaväärsete või sarnaste väljendite üleliigne kordamine, näiteks sõnapaar *hart und unbeugsam* (tugev ja visa) või alliteratsioon *nicht wanken und weichen* (ei vangu ega kõigu) teenis eesmärki muuta väljaütlemised tundelisemaks. Sama eesmärgiga kasutas Hitler ikka ja jälle omadussõnalisi öeldistäiteid, näiteks: „See võitlus on piiritult raskem“. Sellise kõnestiili levik toimus muuseas süstemaatiliselt tänu agitaatorite ehk *Gauredner*'ite väljaõpetamisele natsionaalsotsialistlikes kõnekoolides. Juba 1928. aastal alustas Fritz Reinhardt, kes oli alates 1933. aasta 1. aprillist rahandusministeeriumis riigisekretär (*Staatssekretär im Reichsfinanzministerium*), NSDAP agitaatorite süstemaatiliseks koolitamiseks kaugõppekursusi. Osalejate arv küündis lõpuks tuhandeteni.⁶²

Natsionaalsotsialistide poolt hellitatud lootus, et nende režiim püsib „tuhat aastat“, vastas mitte ainult liialduste retoorilisele võttele, vaid läbinisti irratsionaalsele usule natsionaalsotsialistliku maailmavaate ja valitsemise igavesse püsimisse. Sage viitamine oma tegudele ja visioonidele kui kord sajan dis esinevaile (*säkular*), toetasid omal moel usku Hitleri igavesse valitsemisesse.

Hitler seadis oma rahupropaganda ise kahtluse alla juba enne 1937. aasta 5. novembri salajast teadaannet lähemas tulevikus sõda alustada läbi oma korduvate avalike ähvarduste, näiteks: „Maad on ainult neile, kes selle endale võtavad.“ või „mida soovib poliitiline administratsioon, see tuleb muretseda relvaga“. Kuid alles pärast edukat Austria annekteerimist ja käiku Tšehhoslovakkia vastu, liites Sudeedimaa *Reich*'iga, mil kogu maailm lootis, et nüüd on rahu ohustavad konfliktid seljatatud, hakkas Hitler teabekanalite kaudu ärgitama valmisolekut sõjaks.

Modernistlik sopp ja praht – Hitleri vihakõned

Nii nagu oma riietust, vahetas Hitler vastavalt sündmusele ja kuulajakonnale radikaalselt ka oma kõneleja rolli. Alguses olid Hitleri kõnedes vihapursete märklauaks võrdlemisi abstraktselt nii Weimari vabariik, selle parteid ja poliitikud kui ka

⁶²Schmölders (1999) = märkus 37.

„ülemaailmne juutlus“, „sotsialism“, „marksism“ ja „bolševism“. Selgeid rünnakuid konkreetsete vastaste vastu väljendas Hitler alates 1933. aastast ainult mitteametlikes kõnelustes partei siseringis. Nendes sõimas ta vastaseid „narrideks“ ja „idiootideks“ ning naeruvääristas omavolitsemise ohvriks langenuid, nimetades neid „kinnipeetavateks“ ja „sunnitöölisteks“ või küüniliselt „meie koonduslaagrite elanikeks“. Sellistes ilustamata kõnedes ilmnis kogu inimvaenulikkus, mille Hitler oli määratlenud oma hoiakuga juba teoses „Mein Kampf“ ja mis pidi kindlaks määrama tegelike või näiliste vastaste mõrvarliku kohtlemise.

Mõnikord kasutas Hitler täiesti pidurdamatult jõhkraid keelelisi vahendeid ka diplomaatiliselt delikaatsematel hetkedel, näiteks kui ta vahetult enne oma vallutussõja algust vestluses Rahvasteliidu peavolinikuga Danzigis Carl J. Burckhardtiga teatas, et ta kavatseb Poola purustada (*zerschmettern*) või hiljem selle juurde tagasi pöördudes rääkis ta soovist linnad kustutada (*ausradieren*), justkui oleks juttu kõigest abstraktsetest parandustest maakaardil. *Wehrmacht*’ile antud käskudes ei kohkunud ta tagasi sõnadest tapma (*umlegen*) ja hävitama (*erledigen*), kasutades neid sõna mõrvama (*ermorden*) tähenduses, nii ka näiteks 1941. aasta 30. märtsi niinimetatud komissari käskkirjas (*Kommissarbefehl*) või viimases idarinde päevakäsus 16. aprillil 1945. aastal.

Kui Hitler kõneles keerulisematel või talle koguni vastumeelsetel teemadel, kasutas ta lihtsustuste kõrval mõistagi taaskord looritamise tehnikat. Joachim Festi sõnul moonutas Hitler kõike, mis tal tegelikult mõtetes mõlkus. Nagu öeldud, jättis ta „ohjeldamatus kõnes“ erandina välja juutide hävitamise teema, mille kohta võttis Hitler erinevalt Goebbelsist märgatavalt vähem sõna, kuigi see oli tal mõtetes ja ilma Hitleri täieliku nõusolekuta ei oleks see kunagi sellisel kujul toimunud.⁶³ Oma sügavalt antisemiitlikku hoiakut demonstreeris ta taas hiljemalt 30. jaanuaril 1939. aastal peetud Riigipäeva kõnes, milles ta – veel oma sõjakavatsustest vaikides – prohvetlikult ennustas:

„Kui rahvusvahelist kapitali kontrollivatel juutidel läheb korda nii Euroopa-siseselt kui ka -väliselt rahvad veel kord maailmasõtta tõmmata, siis ei ole tulemuseks mitte bolševistlik maailm ja seega ka juutluse võit, vaid juudi rassi hävitamine Euroopas.“⁶⁴

Ka näiliselt vähem poliitilistel teemadel nagu kunstipoliitika⁶⁵ diskrimineeris Hitler vihaste sõnadega kõike, mis ei vastanud tema esteetiliselt piiratud ettekujutusele,

⁶³Fest (1973): 931; ka: Kershaw (1998/2000) ja Longerich (2001).

⁶⁴Hofer (1957): 277.

⁶⁵Vrd: Brenner, Hildegard (1993): Die Kunstpolitik des Nationalsozialismus, Reinbek.

nagu näiteks ta solvav avaldus „mandunud kunsti“ (*entartete Kunst*) osas. Ta rääkis „modernistlikust sopast ja prahist“ ja amatöörkunstist (*Kunstschmierantentum*). 1935. aasta parteipäevade kultuurikongressil piitsutas ta „ebasaksalike“ dadaistide, kubistide ja futuristide kunsti kui „mandumise ja seega ka allakäigu märki“ ja rääkis „kunstnike korrumppeerunud ja haiglasest moraalsest laostumisest“, sõimates neid „kunstirikkujateks“, „kunstibarbariteks“, „petisteks“ ja „nõdrameelseteks“. Esimese Suure Saksa kunstinäituse avamisel 1937. aastal Münchenis võttis Hitler – nagu Goebbels juba aasta varem – sihikule ka kunstikriitikud ja pöördus nende poole kui „minu härrad eelajaloolised kunstikogelejad“. ⁶⁶ Selliste avalduste äärmuslik poliitilisus seisnes mõistagi selles, et sel viisil diskrimineeritavad tõrjuti, neile kehtestati tegutsemiskeeld ja võeti ära nende tööd. Riigi Kultuurikoda (*Reichskulturkammer*) ja eelkõige just kujutava kunsti alamkoda (*Reichskammer der bildenden Künste*) oli suure osa eeltööst juba teinud.

Arusaadavalt oli Hitler vihane 20. juuli atentaadi korraldajate peale. Öhtul pärast atentaati rääkis ta ühes raadiokõnes – putšikatse ulatust vähendades – „üpris väikesest klikist auahnetest, südametunnistusest ja ühtlasi kuritegelikest ja rumalatest ohvitseridest.“ ⁶⁷

Natsionaalsotsialistliku režiimi vihakõnede üldise arengu absoluutseks madalpunktiks olid rahvakohtu presidendi Roland Freisleri vihapursked eelkõige seoses 1944. aasta 20. juuli vastupanuvõitlejatega. Nii „tituleeris“ ta näiteks jesuiidi vaimuliku Alfred Delpi kohtuistungil „rotiks“ ja „silmakirjalikuks vorstikeseks“ (*pfäffisches Würstchen*).

„Jumalik ettemääratus“ – kiriklik-religioosse keelekasutuse ekspluateerimine

Kohandades Riigipäeva pidulikku avamist selle religioossele asukohale 21. märtsil 1933. aastal Potsdami Garnisonikirikus ja vastavalt Hitleri isiklikule, messianistlikule missioonitundele, kasutas Hitler „Potsdami kõnes“ rohkesti kiriklik-religioossele keelele omaseid elemente:

⁶⁶Völkischer Beobachter, 17.1.1937.

⁶⁷Domarus (1965) II.2: 2128

„selles igale sakslasele pühas ruumis“, „püha (sisemine) veendumus“, „usk“, „usklik usaldus“, „(meie elu) igavesed alused“, „kes on hea tahtega“ – viide jõuluevangeeliumi ingli uudisele, „ettemääratus“, „õnnistus“, „missioon“.

Katoliku kirikus ristitud Hitler sai 10. veebruaril 1933. aastal kuu enne oma „Potsdami kõnet“ hakkama sellega, et lõpetas oma mõttearendused ülekaalukalt protestantliku publiku ees Meieisapalve muudetud lõpuga – selline vorm oli toona tavaline ainult evangeelses kirikus – lisades sinna lausa sõna „Aamen“. Kristlik eeskuju kõlas järgnevalt⁶⁸: „Sest Sinu päralt on riik ja vägi ja au igavesti. Aamen.“⁶⁹

Sama palve ümbersõnastatud lõppu kasutas Hitler ka 12. märtsil 1938. aastal pärast Austriasse sissemarsimist Linzis peetud kõnes, kui ta nimetas saksa sõdureid „ohvrimeelseteks ja ennastsalgavateks võitlejateks saksa rahva täieliku ühtsuse, *Reich*'i võimsuse, suuruse ja suursugususe eest, nüüd ja alati.“⁷⁰ Formuleering „nüüd ja alati“ oli tsitaat teisest traditsioonilisest palvest, mis viis usklike mõtted automaatselt edasi palve lõpule „igavesest ajast igavesti. Aamen“.

1933. aasta 1. mai massimiitingul võttis Hitler oma kõne lõpus taas eeskuju kristlikust palvest, pöördudes sel korral otse Jumala poole: „Me palume kõigevägevamat: Issand, lase meid lahti! [...] Issand, me ei lahku sinust! Nüüd õnnista meie võitlust ja meie vabadust ja nii ka meie saksa rahvast ning isamaad!“⁷¹ Seda saab võrrelda Esimese Moosese raamatu 32. peatüki 27. salmiga: „Ei ma lase sind mitte, kui sa mind ei õnnista.“

1944. aasta 1. jaanuaril *Wehrmacht*'ile antud päevakäsus võttis Hitler üleloomulike jõududena appi „ettemääratuse“ ja Jumala kui „õiglase kohtuniku“.

„Kui ettemääratus kingib auhinnaks elu neile, kes on selle kõige vapramalt kätte võidelnud ja seda kaitsnud, leiab meie rahvas armulikkust sellelt, kes on kõigi aegade õiglase kohtunikuna andnud võidu ikka neile, kes on olnud selle väärilised.“⁷²

Ekspluateerides kiriklik-religiooset keelekasutust varieeris Hitler nähtavasti tujust lähtudes, aga ennekõike retooriliste kaalutluste alusel parafraase kõrgema jõu kohta, mida ta pidas loomulikult alati enda poolel seisvaks. Ta eelistas variante Kõigeväeline, Issand, Issand Jumal ja ettemääratus ning jumalik ettemääratus.

⁶⁸Nüüdseks on selline Meieisapalve lõpp kasutusele võetud ka katoliku kirikus.

⁶⁹Domarus (1965) I.1: 208 ja märkus 85.

⁷⁰Samas. I.2: 818.

⁷¹Samas I.1: 264.

⁷²Samas. II.2: 2076.

„Ettemääratuse“ rõhutamise Saksa keisri Wilhelm II ja Austria-Ungari keisri Franz Josephi puhul oli tingitud sajandeid säilitatud usust Jumala armust (*Gottesgnadentum*) valitud võimukandjatesse, kes uskusid end olevat kooskõlas „ettemääratusega“. Seda usku oli tegelikult mõnevõrra raputanud 1918. revolutsioon. 1933. aastal aga uskusid sellesse veel paljud sakslased ja sobivate propagandistlike stiliseeringutega taas elustati aina arusaama Hitlerist kui „uuest messiasist“.

Kiriklik-religioosse keele üksikute elementide kasutamisel on veel üks põhjus, mis oli suure tähtsusega Saksamaa poliitilises retoorikas kogu 20. sajandi jooksul. Kuna puudusid demokraatlikud traditsioonid ja eeldused selleks, ei olnud võimalik avaliku kõne pidamist harjutada – erandiks olid jutlused. Niisiis ei ole see üllatav, et paljud 19. ja 20. sajandi kõned sarnanesid nii retooriliselt kui ka stilistiliselt just jutlusega. Isegi Hitleri selgeks õpitud poosid ja žestid reedavad teatud sarnasust kaasaegsete jutlustajate kehakeelega.⁷³

Seega ei peaks Hitlerit ja natsionaalsotsialiste pidama sellise keelekasutuse leiutajateks. Küll aga vastab tõele, et 20. sajandi saksa diktatuurid, hiljem ka Saksamaa Sotsialistlik Ühtsuspartei (*Sozialistische Einheitspartei Deutschlands*, lüh. SED), eelistasid laene religioosest keelest⁷⁴, see eelistus ei olnud aga juhuslik. Hitler kasutas kiriklikust keelest pärinevaid pseudotsitaate sihipäraselt selleks, et luua natsionaalsotsialistlikule režiimile vähemalt sõnade kaudu üleloomulik õigustus. Natsionaalsotsialistlike ürituste liturgiline lavastus pakkus enamasti ka sobivad välised raamid sellisele religiooni poole pöördumisele.

Väljaspool kirikut kasutatava kiriklik-religioosse keele eellugu ulatub juba üsna kaugele tagasi, vähemalt 18. sajandisse. Valgustuse ja ilmalikustumisega ei hääbunud religioosne sõnavara sugugi, vaid seda hakati kasutama ka teiste, ilmalike teemade puhul, omistades nõnda religioossetele sõnadele tavatu tähenduse. Saksa kultuurist pärinevate rohkete tõendite hulgast olgu religioosse sõnavara „pooleldi ilmalikustumisest“ siinkohal meenutatud näiteks Goethe „pühalt lõomav süda“⁷⁵ Tormi ja tungi liikumise hümnis „Prometheus“ ja Hölderlini puhul sõna „püha“ ulatuslik kasutamine.

Religioossetel alustel loodud feodaalsete ja kodanlike võimustruktuuridega võrdsust nõudev 19. sajandi töölisliikumine võttis samuti uuesti kasutusele religioosse

⁷³Ka baroksete pühakute kujutiste osaline eksalteeritud kehahoiak on tõend ammu hääbunud retoorilisest traditsioonist.

⁷⁴SDVst: Schlosser (1999a): 38 j.

⁷⁵Eestikeelse tõlke autor on August Sang. Tõlkija märkus.

sõnavara ja nägi oma „usus“ õiglasemasse maailma klassiühiskonna ületamist kui „püha missiooni“. Inimohvleid, keda see võitlus nõudis, nimetati juba siis „verehvriteks“ ja „märtriteks“. 20. sajandil jätkasid neid keelelisi traditsioone sotsialistid ja kommunistid, Saksamaa Sotsialistlik Ühtsuspartei isegi kuni 1989. aastani.

Pseudoreligioosne keelekasutus teenis loomulikult ka eesmärgi libiseda üle triviaalsetest teemadest või hoopis varjata äärmiselt maiseid raskusi. Juba 1933. aastal ütles Goebbels Hamburgis ühel miitingul: „Me tahame usaldada Jumalat.“⁷⁶ Vahetult enne sõja lõppu, kui Punaarmee voolas juba üle saksa piiri, kasutas Goebbels 1945. aasta 11. märtsi „Görlitzi kõnes“ teotavat võrdlust. Väiksemaid ja suuremaid pealetunge alustades lähevad saksa väed „justkui jumalateenistusele“.⁷⁷ Samasse kategooriasse liigitub ka 1988. aasta, mil dissidendid häirisid Ida-Berliini Saksamaa Sotsialistliku Ühtsuspartei poliitilist demonstratsiooni Rosa Luxemburgi ja Karl Liebknechti mäletuseks ning SDV kirjanike ühingu PEN-klubi esimees Heinz Kamnitzer võrdsustas selle jumalateotamisega.⁷⁸

Ka *Hitlerjugend*’i lauluvara kubises ainult positiivse tähendusega religioossetest sõnadest: „igavik“, „usk“, „armulikkus“, „Jumal“ ja „surematus“. Ühes 1935. aasta Reini provintsi ülempresidendi märgukirjas pealkirja all „Natsionaalsotsialistlikud kursused õpilastele“⁷⁹ tsiteeritakse ettekande haripunktis „vana rindesõduri“ pühalikku töotust noortele kuulajatele: „Ja kõiki sakslasi tahame me nimetada vennaks, ja nad peaksid olema meile pühad.“ Selliste „kanoniseerimiste“ põhjus seisnes veel ka natsionaalsotsialistlike ideoloogide veendumuses „sakslaste vere pühadusest“.

Hitler ja tema ustavad jüngrid ei kohkunud tagasi ka sellest, et kasutada ära Kristuse surnuist ülestõusmist ja nimelt režiimi kahes väga erinevas faasis. Alguses lubasid nad, et natsionaalsotsialistliku juhtimisega „tõuseb“ saksa *Reich* pärast 1918. aasta kaotatud sõja järel tekkinud depressiooni „taas“ vanas suuruses ja suursugususes „surnuist üles“ (*wiederauferstehen*). Ja siis kui kõik oli juba sama hästi kui varemetes, trööstisid nad sakslasi sellega, et maa, selle materiaalsed ja kultuurilised varad „tõusevad taas“ (*wiedererstehen*) pärast võitu isegi uhkemalt kui enne.

Kuigi marksism esitles ennast ainsa väidetavalt teadusliku maailmavaatena, kasutades siiski religioosseid klišeesisid, oli natsionaalsotsialistlik ideoloogia teatud

⁷⁶Heiber (1991) I: 122.

⁷⁷Deutsche Wochenschau, eelviimane osa (Nr. 754/1945).

⁷⁸Neues Deutschland, 28.1.1988.

⁷⁹Kirjastus Moritz Diesterweg, Maini äärne Frankfurt 1935 (2. tr), tsiteeritud endise *Gauredner*’i erakirjast.

mõttes siiski järjekindlam, sest natsionaalsotsialistide ideoloogias ei olnud algusest peale kohta ratsionaalsetele, teaduslikult kontrollitavatele argumentidele. Natsionaalsotsialism oli irratsionaalne „usk“ „missiooni“, mida õigustas „müüt“, nagu muuhulgas 8. peatükis kommenteeritud Heidelbergi väitekiri 1936. aastast poliitilise propaganda kohta piisavalt selgelt väljendas.

Veendunud natsionaalsotsialistide peades oli kristliku sõnavara laenamise kattevarjus tänu pikale eeltööle vastavate õpetuste ja kirjutiste abil, sealhulgas ka Rosenbergi teose „20. sajandi müüt“, kujunenud ammu oma religioon, mida katoliiklased kritiseerisid õigustatult kui „uuspaganlust“. Oma visioonis uuest inimesest rakendas Hitler natsionaalsotsialistlikus „maailmavaates“ lausa kirstlikku dogmat Jeesus Kristuse isikus olevast kahest olendist, Jumalast ja inimesest:

„Teie [uus, kangelaslik noorus] tõstate vabaduse ja inimese taset, kes on maailma mõõdupuu ja kese, loov inimene, jumalinimene. Minu *Ordensburg*’ides⁸⁰ hakkab kaunis, nõudlik jumalinimene olema kultuslikuks võrdkujuks.

Niisiis ei peaks see üllatama, kui juba asuti selle kallale, et tekitada sellisele „teoloogiale“ sobiv terminoloogia, nagu võib järeldada näiteks kellegi August Männeckese, ühe Berliini ajalehe peatoimetaja kirjutisest Adolf Hitlerile 29. detsembril 1935. aastal.⁸¹ Männecke adresseerib oma kirjutise „jumalast tahetud Kolmanda *Reich*’i juhile, kantslerile ja aaria rassi kaitsjale maailmas“.

Ja ta lõpetab samas vaimus: „Vaimus kõigi heatahtlike poolt Oodatu on kohal ja tahab leida tee teieni! [...] Andku seda tema – jumalik Kõiksus!“

⁸⁰Tulevaste NSDAP juhtide koolitamiseks loodud asutused. Tõlkija märkus.

⁸¹Heiber/Heiber (2001): Nr. 196.

2. Teoreetilis-metoodiline alus

Igal tegevusel, mida inimene teeb, on eesmärk – nii ka tõlkel. (Baker 2001: 235) Seetõttu on põhjendatud, et enne tõlkima asumist on esimene samm teha selgeks, millisel eesmärgil teksti tõlgitakse. Just tõlke eesmärk seab nõudmised sihttekstile (Nord 1995: 9). Eesmärk või ka kreeka keelest tuletatud termin *skopos*, mida kasutavad Katharina Reiß ja Hans Vermeer (Reiß, Vermeer 1991: 96), on funktsionalistliku tõlketeooria keskne mõiste. Ühtlasi iseloomustab funktsionalistide käsitlust tähelepanu pööramine kultuuri mõjule tõlkimisprotsessis. Idee seisneb selles, et tõlkimist ei saa käsitleda kui midagi, mille lõpptulemuse määrab ainult keel, vaid oluline on teadvustada kultuurispetsiifilisi elemente ja vastavalt nendele kohandada tõlget. (Reiß, Vermeer 1991: 26 jj) Funktsionalistliku käsitluse puhul on samuti oluline välja tuua asjaolu, et teooriale andis tõuke vajadus anda teoreetilised lähtepunktid tarbeteksti tõlkimiseks (Baker 2001: 235). Võttes arvesse kõike eelnevat, sobib töö teoreetiliseks aluseks funktsionalistlik käsitlus, ent kas need kriteeriumid on omased üksnes funktsionalistidele?

Funktsionalismi esindaja Christiane Nord on ennast vastandanud lingvistilisele käsitlusele, lähtudes vaidlustatavast seisukohast, et lingvistiline lähenemine võrdub sõna-sõnalise tõlkimisega. Kui kõrvutada Nordi piiblitõlkega tegelenud Eugene Nida taotlustega, keda võib pidada lingvistilise suuna esindajaks, saab siiski tõmmata mitmeid paralleele (Pym 2010: 48). Sarnaselt funktsionalistidele rõhutab Nida tõlkevalikute tegemisel kultuurikonteksti tähtsust, leiab, et tõlkija seatud eesmärk dikteerib tõlke tulemuse (Venuti 2004: 127) ja pöörab tähelepanu sihtteksti lugejale, kes erineb lähteteksti lugejast kultuuri, keele jne poolest (Baker 2001: 121). Juba sellest näitest selgub, et tõlketeooria on keeruline kogum näiliselt erinevatest, kui tegelikkuses omavahel põimuvatest arusaamadest. Seega ei tugine käesoleva töö raames valminud tõlge ühele kindlale tõlketeooriale või -teoreetikule. Küll aga on eelnevalt mainitud funktsionalistide ja Eugene Nida teooria kesksed ideed tõlke eesmärgist, kultuuri mõjust tõlkele ja sihtkultuuri lugejaga arvestamisest andnud teatava aluse.

Nimelt on tõlkimisel lähtutud eesmärgist edastada informatsiooni eesti lugejale ning teha seda, hoides fookuses lähteteksti, samal ajal arvestades sihtkultuuri lugeja eelteadmistega. Tõlke sihtgrupina nägi tõlkija lugejat, kes ei ole valdkonna spetsialist ega valda ilmtingimata saksa keelt. Sellest lähtudes, oli tõlkides vaja analüüsida,

millised on sihtkultuuri lugejate taustateadmised lähtekultuurist ning otsustada, kas lisada täiendavad märkusi, et tekst oleks paremini mõistetav. Seega lähtudes Juliane House'i mõistest, pidi tõlkija toimima kui „kultuuriline filter“ (*cultural filter*) ehk püüdma tõlkides näha lähteteksti sihtkultuuri liikme silmade läbi (Nord 1996: 18). Võttes eelneva kokku, on tõlkeprotsessi aluseks järgnevad ideed:

- 1) järgida lähtekeelset teksti nii täpselt kui võimalik;
- 2) arvestada kultuurispetsiifiliste elementide tõlkimisel sihtteksti lugeja eelteadmiste või nende puudumisega.

Tõlketeooria võib olla tõlkijale kaudseks suuniseks, kuid kuna tõlkimise käigus tekib palju üksikprobleeme, on lisaks teooriale tõlkijale abiks konkreetsed võtted – tõlketehnikad, nagu nimetavad neid Lucía Molina ja Amparo Hurtado Albir. Molina ja Albir on artiklis “Translation Techniques Revisited: A Dynamic and Functionalist Approach” toonud välja 18 erinevat tõlketehnikat: **adaptsioon** (*adaption*), **võimendamine** (*amplification*), **laenamine** (*borrowing*), **kalka** (*calque*), **kompenseerimine** (*compensation*), **kirjeldamine** (*description*), **diskursiivne looming** (*discursive creation*), **kindlakskujunenud ekvivalent** (*established equivalent*), **üldistamine** (*generalization*), **keeleline võimendamine** (*linguistic amplification*), **keeleline tihendus** (*linguistic compression*), **sõna-sõnaline tõlge** (*literal translation*), **modulatsioon** (*modulation*), **täpsustamine** (*particularization*), **reduktsioon** (*reduction*), **asendamine** (*substitution*), **transpositsioneerimine** (*transposition*), **varieerimine** (*variation*) (Molina, Albir 2002: 509–510). Kõik eelnevalt mainitud tehnikad ei leidnud käesolevas töös kasutust, mistõttu selgitatakse järgnevalt näidetega lahti need, mida tõlkeprotsessi ajal rakendati.

Võimendamine hõlmab endas tundmatu nähtuse kohta täpsustava informatsiooni lisamist sihtteksti. Käesolevas töös on võimendamist kasutatud lühendite puhul. Arvestades, et sihtkultuuri lugeja ei ole tuttav lähtekeelsete lühenditega, kirjutati need esmakordsel mainimisel lahti, näiteks HJ ehk *Hitlerjugend* või SED – *Sozialistische Einheitspartei Deutschlands* ehk Saksamaa Sotsialistlik Ühtsuspartei. Samuti on täpsustusi kasutatud sõna *Wandervogel* puhul, mille ette on täiendava infona lisatud, et see oli noorteliikumine või *Wochenschau* puhul täiendus, et nii kutsuti Saksamaal ringvaadet.

Võimendamistehnika alla kuuluvad ühtlasi ka joonelaused märkused. Anne Lange toob välja, et „ka kõige asjakohasem allmärkus on ilmselge märk tõlkimise

ebaõnnestumisest: algse ütlemise tabavuse ja leidlikkuse asemel saab tõlke lugeja teada, et tekst on veel sügavam kui esmapilgul paistab, sõnaosavam kui tõlkes kahjuks võimalik, targem, kui lugeja lisamärkusega taibata võiks“ (Lange 2008: 33). Humanitaarteaduslikes tekstides ei ole mõnel juhul teist väljapääsu, kui kasutada joonealuseid märkuseid. Seda põhjusel, et täpsustavat infot ei õnnestu teksti sisse sobitada, kuid ilma lisainfota jääks tekst lugejale mittemidagiütlevaks. Seetõttu on otsustatud tõlkes kasutada joonelauseid märkusi. Näiteks selgitati joonealuste märkuste abil, mida tähendava saksa keele süntaksi kontekstis sõnad *Klammerform* ja *Entklammerung*. Enamasti on magistriprojekti autor püüdnud siiski joonealuseid märkusi vältida ja kasutada selle asemel täpsustavaid sõnu põhitekstis, näiteks „[...] *Petri Heil!* kalameestele, *Ski Heil!* suusaspordlastele“.

Kalka tähendab võõrkeelse sõna või väljendi sõna-sõnalist tõlkimist. Kalka näideteks on sõnad *Kunststotterer*, *Kunstbarbaren*, *Kunstverderber*, *Gottmensch*, *Monumentalstil*, mis on tõlgitud eesti keelde sõna-sõnalt kui „kunstikogeledajad“, „kunstibarbarid“, „kunstirikkujad“, „jumalinimene“, „monumentaaliitil“.

Laenamine tähendab sõna või väljendi otsest ülekandmist teise keelde. Laenamine võib olla puhas, näiteks kasutatakse eestikeelses tekstis saksakeelset sõna või siis naturaliseeriv, mille puhul kohandatakse sõna sihtkeele kirjutusreeglitele. Magistriprojekti on eelkõige kasutatud puhas laenamist, nii on eestikeelses tõlkes kasutatud saksakeelseid sõnu *Parteierzählung*, *Gauredner* ja *Reichsleiter*. Sagedasti kasutatud lahendus on laenamise ja kalka samaaegne kasutamine. See tähendab, et tõlkes on kasutatud tsitaatsõnu saksa keelest ning et lugejad, kes lähteteksti keelt ei tunne, saaksid aru, millele viidatakse, on kasutatud kalkat, näiteks *Partei und Staat* (partei ja riik) ja *die Meinen* (omad).

Kirjeldamise puhul asendatakse sõna või väljend selle vormi või funktsiooni kirjeldamisega. Nii on toimitud sõnade *Hochwertwort* ja *Achtergewicht* puhul. Sõna *Achtergewicht* puhul seisneb põhjus selles, et ei ole üheselt selge, milline on selle sõna konkreetne tähendus. Duden, DWDS ja veebisõnastik Leipziger Wortschatz ei anna mingisuguseid selgitusi. Veebilehel *Wiki Philosophika* on küll toodud kolm erinevat tähendust (vaeste, rumalate, laiskade, näljaste ka noorimate võrdkuju; muinasjutukangelane, kes kõik ohud lõpuks ületab ja muinasjutukangelase headuse rõhutamiseks kasutatav kinnislause). Kahjuks ei ole veebilehel allikaid välja toodud, mis

tõttu ei saa sellele tugineda. Seetõttu on sõna *Achtergewicht* tõlkest välja jäetud ning tõlgitud kontekstist lähtudes kirjeldavalt.

Kindlaks kujunenud ekvivalent on vaste, mis on tunnustatud vaste sihtkeeles. Näiteks sõnadel *Reichstag*, *Volk* ja *Zeitgenossen* on eesti keeles kindlaks kujunenud ekvivalendid, vastavalt: Riigipäev, rahvas, kaasaegsed.

Kuid humanitaarteadusliku teksti tõlkimisel ei ole tõlketehnikate kasutamine ammendav kõigi tõlkeprobleemide ületamiseks, veelgi olulisemad on tõlkija teadmised vastava teema kohta.

Nagu Triinu Pakk artiklis „Tõlkimine kui tihe kirjeldus“ välja toob, kajastuvad humanitaarteaduslikus tekstis teiste autorite tõlgendused ja edasiarendused, mistõttu ei seisa tõlkija silmitsi lihtsalt teksti tõlkimisega, vaid peab omama mõistmist ka teksti taustsüsteemi kohta (Pakk 2014: 45). Seega eeldab humanitaarteadusliku teksti tõlkimine põhjalikke eelteadmisi, mistõttu oli vaja enne tõlkimisprotsessi algust koguda esmalt taustateadmisi. Seetõttu käis magistriprojekti autor sügissemestril kuulamas uusima ajaloo dotsendi Olaf Mertelsmanni loengukursust „III Reich ja Teine maailmasõda“, mis andis esmased teadmised ning ühtlasi infot selle kohta, millistele allikatele tõlkimise ajal tugineda.

Tõlkeprotsessis kujunes tõlketehnikate kasutamise kõrval olulisemaks teemakohane kirjandus, mis ühelt poolt aitas mõista autori teksti ning teiselt poolt sai kirjanduse kaudu otsida mõistetele eestikeelseid vasteid. Olulisemad teosed, millele magistriprojekti autor tõlkimise käigus tugines olid: Rein Turu tõlgitud Ian Kershaw teos „Hitler“ esimene ja teine köide ning Jaanus Õunpuu ja Rein Turu tõlgitud Michael Burleigh’ teos „Kolmas Reich. Uus ajalugu“. Lisaks neile kasutas magistriprojekti autor ka Urmas Oolupi ja Anne Lauri tõlgitud Hagen Schulze teost „Saksa ajalugu“, Marek Laane tõlgitud Richard Overly teost „Diktaatorid“, Tõnis Värniku tõlgitud Robert Gellately teost „Lenin, Stalin ja Hitler: sotsiaalse katastroofi ajastu“ ja Guido Knoppi teost „Wehrmacht: kokkuvõte“, mille on saksa keelest eesti keelde tõlkinud Toomas Huik. Esialgu oli eesmärk võrrelda eestikeelseid tõlkeid saksakeelsete originaalidega, kuid kuna kõik mastaapsemad käsitlused on eesti lugejani jõudnud eelkõige inglise keele kaudu, siis tuli sellest ideest loobuda. Küll aga oli võimalik uurida inglise keelest saksa keelde tõlgitud versioone ning paljudel juhtudel oli eestikeelsetes tõlgetes kasutatud saksakeelseid tsitaatsõnu. Seega ilmnes juba varasemates tõlgetes, milline eestikeelne vaste võiks saksakeelsele mõistele sobida.

Kõige probleemsemate mõistetega pöördus magistriprojekti autor erialaspetsialistide poole. Nõu andsid ajaloolased Olaf Mertelsmann ja Toomas Hiio. Lisaks sellele tehti järelpärmine Eesti Keele Instituudi keelenõuandele.

3. Tõlkeprobleemide analüüs

3.1. Üksikprobleemid

Kuigi lähtetekst liigitub tarbeteksti alla, ei tähenda see, et selle tõlkimist on võimalik võrrelda näiteks patendi tõlkimisega. Magistriprojekti autor nõustub Kristiina Rossiga, kes rõhutab artiklis „Eesti teadustõlke eellugu ja hetkeväljavaated“, et tõlkimise seisukohalt on oluline vahe, kas tõlgitav tekst on humanitaar- või loodusteaduslik tekst. Loodusteadustes ei ole peamine rõhk sõnal, sest tulemusi saab esitada arvude, diagrammide ja valemite abil, seejuures peavad aga kõik mõisted olema selgelt defineeritud ja üheselt mõistetavad. Kõik see lihtsustab teksti tõlkimist ühest keelest teise. Seevastu humanitaarteaduslikus tekstis ei ole keel mitte ainult tulemuse kirjeldamise vahend, vaid tunnetamise enda vahend. Tekst põimib endasse erinevaid keeli, kultuure ja indiviidide arusaamu. Mõistete tähendused võivad ajas või mõne teise indiviidi tõlgenduses teiseneda (Ross 2012). Seega hõlmab humanitaarteaduslik tekst endas paljusid kihistusi, tingides nii eriilmelised tõlkeprobleemid ja/või -dilemmad. Neid järgnevas alapeatükis käsitletaksegi.

Teksti teeb sihtkultuuri jaoks mõnevõrra eriliseks asjaolu, et käsitletakse lähtekultuuri keelekasutust, mistõttu oli magistriprojekti autori eesmärk võimalusel tutvustada eesti lugejale saksakeelseid mõisteid. Saksakeelsete mõistete säilitamine tõlkes võib osutuda vajalikuks erialateadlastele ning aitab kaasa teksti täpsusele – lugejal on võimalik lähtekeeles vastava mõiste kohta otsida täiendavat infot. Kuid mõeldes teksti sihtgrupile, kellena on nähtud laia lugejaskonda, kes ilmtingimata ei oska saksa keelt, ei ole vajadust igal võimalusel lähtekeelset sõna eksponeerida, vaid püüda võimalikult palju tõlkida eesti keelde, jättes seejuures originaalkeelde (kas sulgudes täpsustusena või tsitaatsõnana tekstis) vaid kõige olulisema. Seega ei olnud tarvidust esitada lõigus, kus toodi välja ajaloolise tähtsusega väljendid, mida Hitler Potsdami Garnisonikirikus peetud kõnes oli kasutanud – „kaks tuhat aastat (saksa ajalugu), „rahvas ja riik“, „suur kantsler Bismarck“ [...] – saksakeelseid fraase. Analüüsides ka visuaalset poolt, oleks selline lahendus lugejat koormanud, tekst oleks sulgude, kaldkirja ja jutumärkidega muutunud raskesti jälgitavaks, lisaks võib lugejale tundmatu võõrkeele liigne kasutamine mõjuda huvi peletavalt. Lisaks eelnevale oli tõlkimisprotsessi ajal oluline mõelda konkreetse tekstikatke eesmärgile. Kas oluline on

sõna tähendus või selle saksakeelne kirjutusviis? Eesmärk oli sihtkultuurile edastada infot võimalikult arusaadavalt, mistõttu eelistati võimalusel eestikeelset tõlget. Samuti lähtuti sellest, et jätta välja saksakeelsed mõisted ja sõnad, mis on hõlpsasti eesti keelest lähtekeelde tagasi tõlgitavad või sõnad, fraasid, mida on tekstis lugejale juba eespool tutvustatud, näiteks „rahvas ja riik“ (*Volk und Reich*).

Paljudel juhtudel kasutati tõlkes paralleelselt eestikeelset ja saksakeelset sõna või fraasi. Siinkohal on oluline seletada, millisel alusel on valitud keelte järjekord. Enamasti on esikohal eestikeelne sõna või väljend ning sulgudes on vajadusel esitatud saksakeelne. Selline järjekord on teistpidi pööratud sel juhul, kui tekstis on otseselt viidatud saksakeelse sõna omadustele. Näiteks fraasides *Schutz und Schirm* ehk „kaitse ja vari“ või *gefallen für Führer, Volk und Vaterland* ehk „langenud füüreri, rahva ja isamaa eest“ viidatakse väljendites sisalduvale alliteratsioonile, mistõttu on esikohal võõrkeelne väljend ning eestikeelne tõlge, milles alliteratsioon on kaduma läinud, järgneb saksakeelsele.

Ühtlasi võib lugejal tekitada küsimus, miks on eestikeelses tekstis kasutatud sõna *Führer* puhul kolme vastet ehk kindlaks kujunenud ekvivalenti „juht“, laensõna „füürer“ ja tsitaatsõna *Führer*. Nimelt, neutraalses kontekstis on kasutatud tunnustatud vastet „juht“ ehk „Dürer kui juht“. Lausetes, kus viidatakse saksakeelsele sõnale, on tõlkesse jäetud tsitaatsõna *Führer* ning laensõna „füürer“ on kasutatud juhtudel, kus on vaja rõhutada natsionaalsotsialistlikku režiimi totalitaarset iseloomu.

Lähteteksti tõlkimisel vajavad eraldi tähelepanu kohanimed. Nimelt võib ühel paigal olla mitu erinevat nimekuju, millest igaüks võib endaga kaasas kanda tervet uut taustsüsteemi. Koha nimekuju valimisel tuleb analüüsida mitut erinevat aspekti: milline on senine traditsioon, milline kohanime variant on lugejale arusaadav ja milline riik või rahvas oli selles paigas käsitletaval ajaperioodil võimul. Sellest tulenevalt põhjendatakse järgnevalt Gdański linna ja Odra jõe nimekuju valikut.

Maailma Kohanimede sõnastikus on toodud tänapäeval kasutusel oleva nimekuju Gdańsk. Rohkem selgitusi ei ole, lisatud on veel, et Danzig on saksakeelne nimekuju (Päll 1999: 116). Magistriprojekti tõlke puhul oli nimekuju valikul määrav asjaolu, kes oli vaadeldaval ajahetkel võimul. Pärast I maailmasõda sai Prantsuse rahukonverentsiga saksakeelse elanikkonnaga Danzigist Rahvasteliidule alluv vabalinna, kuid 1939. aastal võttis linna enda kontrolli alla Kolmas *Reich* (Hilgemann; Kinder 2001: 431, 475; Keegan 2006: 26). Seega on õigustatud nimekuju Danzig kasutamine.

Lisaks kohtab seda nimekuju ka erialakirjanduses. Seevastu nimekuju Gdańsk tuleb laialdaselt käibeles alles pärast II maailmasõda (Hilgemann; Kinder 2001: 508), mistõttu oleks kummastav kasutada 1930. aastate lõppu ja 1940. aastate algust käsitlevas tekstis nimekuju Gdańsk.

Ka Odra jõe puhul on võimalik kasutada kahte nimekuju. Eesti keeles soovitatakse kasutada varianti Odra. (Päll 1999: 263) Tahtes aga rõhutada piirkonna toonast seotust Saksamaa territooriumiga, on põhjendatud variandi Oderi jõgi kasutamine. Nimelt, kui vaadata Saksamaa poliitilist kaarti 1939. aastal on näha, et jõgi jääb pea täielikult Saksamaa territooriumile, alles pärast Teist maailmasõda kujunes jõest Saksamaa ja Poola looduslik piir. (Hilgemann; Kinder 2001: 475, 526) Seega selleks, et rõhutada tõsiasja, et käsitletakse perioodi enne Teist maailmasõda, on asjakohane kasutada nimekuju Oder.

Nagu teoreetilis-metoodilist alust käsitlevas peatükis viidati, on humanitaarteadusliku teksti tõlkimisel määrava tähtsusega eelteadmised. Nende abil on suurem võimalus vältida tõlgendamisvigu. Schlosseri tekstis võis näiteks kaheti tõlgendada väljendit „kui vaid füürer seda teaks“. Esiteks, inimesed võisid sellega väljendada hirmu, millised negatiivsed tagajärjed võiks kaasneda, kui Hitler kõigest rahva hulgas toimuvast teaks. Teiseks, inimesed võisid väljendada sellega lootust, et juhul kui füürer rahvast vaevavatest probleemidest teadlik oleks, lahendaks ta need silmapilkselt. Vastuse, kumb tõlgendus on õige, andis kirjandus, mille põhjal selgus, et Hitlerit saab võrrelda justkui vene tsaariga. Inimesed tõesti uskusid, et kui vaid Hitler teaks, millised probleemid rahvast painavad, siis teeks n-ö isafiguur kõik selleks, et valitsev ebaõiglane olukord lõpetada. Mitmetitõlgendatavusest vabanemiseks parandati esialgselt tõlget.

Lähtetekst: *Ein alltagssprachlich häufiger Satz lautete: „Wenn das der Führer wüsste!“, als wenn etwas gegen seinen Willen geschehen wäre.*

Esialgne tõlge: *Kui toimus midagi füüreri tahte vastast, siis tavatseti igapäevaselt ikka öelda: „Kui vaid füürer seda teaks!“*

Parandatud tõlge: *Kui toimus midagi füüreri tahte vastast, siis tavatseti igapäevaselt ikka öelda: „Kui ainult füürer sellest teaks!“*

Sama probleemi illustreerimiseks olgu toodud teinegi näitelause.

Lähtetekst: *[...] drängte Hitler auf die Weckung von Kriegsbereitschaft durch die Medien.*

Esialgne tõlge: *[...] hakkas Hitler teabekanalite kaudu ärgitama sõjale.*

Parandatud tõlge: [...] hakkas Hitler teabekanalite kaudu ärgitama valmisolekut sõjaks.

Esialgne tõlge jätab lugejale mulje, justkui oleks Hitler hakanud teabekanalite kaudu kutsuma rahvast sõnaselgelt üles sõjale. Kuigi see oli vaieldamatult Hitleri eesmärk, tegi ta seda siiski talle omaselt – tegelikkust looritades. Hitler rõhutas, et on rahupooldaja ja Saksamaa ei taha sõtta astuda, kuid vaenulike naabrite pärast, kes ohutavad saksa rahvast, tuleb olla sõjaks valmis. Seega on põhjendatud tõlke kohandamine, et lause kannaks endas selgemini Hitleri retoorikat.

Paljukäsitletud teemade puhul, nagu Hitleri Saksamaa ja Teine maailmasõda, on alati võimalus, et sihtkeeles eksisteerivad teatud tekstikatkete tõlked. Sel juhul peab analüüsima, kas ja kuidas eksisteeriv tõlge enda tõlkesse sobib. Ebatäpsuse parandamiseks muudeti eksisteerivat tõlget.

Lähtetekst: *„Wenn es dem internationalen Finanzjudentum inner- und außerhalb Europas gelingen sollte, die Völker noch einmal in einen Weltkrieg zu stürzen, dann wird das Ergebnis nicht die Bolschewisierung der Erde und damit der Sieg des Judentums sein, sondern die Vernichtung der jüdischen Rasse in Europa.“*

Rein Turu tõlge: *„Kui juutide rahvusvahelisel kapitalil sees- ja väljaspool Euroopat õnnestub riigid veel kord maailmasõtta tõugata, pole selle tulemuseks mitte maailma bolševiseerimine ja juutluse võit, vaid juudi rassi hävitamine Euroopas.“* (Kershaw 2008: 149)

Tõlge on ladus ning esialgu pidi tsitaadi tõlge muutmata kujul jõudma käesoleva töö raames valminud tõlkesse. Lähteteksti ning sihtteksti võrdlemisel ilmnes aga ebatäpsus. Nimelt lähtekeelses tsitaadis öeldakse, et juutlus tõmbab maailma sõtta, Rein Turu tõlkest saab aga välja lugeda, et juutide rahvusvaheline kapital tõukab maailma sõtta – kapitalist on saanud lause alus. Selle ebatäpsuse likvideerimiseks kohendati eksisteerivat tõlget järgnevalt:

Parandatud tõlge: *„Kui rahvusvahelist kapitali kontrollivatel juutidel läheb korda nii Euroopasiseselt kui ka -väliselt rahvad veel kord maailmasõtta tõmmata, siis ei ole tulemuseks mitte bolševistlik maailm ja seega ka juutluse võit, vaid juudi rassi hävitamine Euroopas.“*

Nii nagu ajalugu käsitlevale tekstile iseloomulik, sisaldab ka lähtetekst joonealuseid märkuseid. Enamasti on need viited allikatele, kuid lähteteksti autor on sel viisil lugejale jaganud ühtlasi lisainformatsiooni. Nagu eelnevas peatükis juba viidati, kasutas magistriprojekti autor samuti vähesel määral allmärkusi, et selgitada eesti lugejale saksa kultuuriruumiga seonduvad aspekte eesmärgiga muuta tekst paremini

mõistetavaks. Lähteteksti autori allmärkuseid tõlkija omadest eristab viimastele lisatud märged „Tõlkija märkus“.

Seega on eelnevaga tutvustatud tõlkimise käigus tekkinud üksikprobleeme ja põhjendatud nende lahendusi. Järgnevas kahes alapeatükis käsitletakse lähemalt Kolmanda *Reich*'iga seonduvate ja keeleteaduslike mõistete tõlkeprobleeme.

3.2. Kolmanda *Reich*'iga seonduvad mõisted

Kolmanda *Reich*'iga seotud mõistete tõlkimise problemaatika seisneb eelkõige selles, et erialakirjanduses kasutatakse samade mõistete puhul erinevad vasteid. See on märk asjaolust, et eesti keeles ei ole välja kujunenud ühte tunnustatud vastet. Järgnevalt analüüsitakse mõistete *Volksgemeinschaft*, *arisch*, *Endlösung* ja *Durchhaltepropaganda* tõlkimisel tekkinud probleeme. Ühtlasi on tõlkija eesmärk olnud pakkuda välja võimalik ekvivalent, mis võiks kujuneda eesti keeles tunnustatud vasteks.

Volksgemeinschaft

Enne kui sõna *Volksgemeinschaft* kujunes natside tõttu ideoloogiliselt laetud mõisteks, oli see seotud erinevate liikumistega – alustades 20. sajandi alguses tekkinud noorteliikumisest ja lõpetades uuendusliikumisega Weimari vabariigis. Reinhard Höhn on oma 1935. aastal ilmunud teoses „*Rechtsgemeinschaft und Volksgemeinschaft*“ sõnastanud *Volksgemeinschaft*'i taga põhineva idee järgnevalt: päritolu, seisuse, vara, hariduse, teadmiste ja kapitali alusel kõigi erinevuste eitamine. (Enzyklopädie des Nationalsozialismus 2007 sub *Volksgemeinschaft*). Vastav idee kannab endas positiivset üleskutset kohelda kõiki inimesi võrdselt. Natsionaalsotsialistliku valimispropaganda eesmärk oli *Volksgemeinschaft*'i idee propageerimisega näidata ennast klassivahede vastu võitlejana. Rahvale näis taotlus igati positiivne, seda enam, et sõnad *Volk* (rahvas) ja *Gemeinschaft* (kogukond) omasid sakslaste jaoks tugevat emotsionaalset kaalu (Kershaw 2007: 324). Lisaks sellele kandis mõiste *Volksgemeinschaft* eneses ideed rahva („puhtavereliste sakslaste“) tugevast ühtekuuluvustundest. (Overy 2007: 208)

Anne Lauri ja Urmas Oolupi tõlgitud „Saksa ajaloos“ oli *Volksgemeinschaft*’ile vasteks antud „rahvapere“. See variant kannab endas propagandistlikku alatooni, nimelt kangastub sellega automaatselt nõukogude perioodist pärinev loosung: Nõukogude Liidu vennasrahvaste sõbralik pere (Puusepp 1953: 3). Arvestades konteksti, on selline assotsiatsioon igati kohane. Tõlkijatel on õnnestunud sõnaga „pere“ anda edasi totalitaarse režiimi vaimu.

Volksgemeinschaft’i eestikeelne otsetõlge kõlab „rahvakogukond“. Tõlkija Tõnis Värnik on sellisel kujul vastet kasutanud Robert Gellately teoses „Lenin, Stalin ja Hitler“. (Gellately 2009: 288) Selle lahenduse eelis peitub asjaolus, et juhul kui lugejal peaks tekkima vajadus tõlkida mõiste tagasi saksa keelde, on seda võimalik teha probleemideta.

Marek Laane on Richard Overi teoses „Diktaatorid: Hitleri Saksamaa ja Stalini Venemaa“ kasutanud vastet „rahvuskehand“, kuid ka „rahvakogukond“. Sama problemaatika ehk ühes teoses ühe ja sama mõiste kohta erinevate vastete kasutamine ilmneb ka Rein Turu tõlgitud „Hitleri“ esimeses ja teise köites, kus on *Volksgemeinschaft*’i vastena kasutatud „rahvuskogukond“, „rahvuskehand“ ja „rahvustervik“. Mitme erineva vaste paralleelne kasutamine on tingitud asjaolust, et ingliskeelses originaaltekstis tuuakse vahel saksakeelne tsitaatsõna sisse, vahel kasutatakse ainult ingliskeelset mõistet *national community*. Seega on tõlkijal olnud keeruline tabada, et erinevate sihtkeelsete sõnadega on autor pidanud silmas siiski ühte konkreetset lähtekeelset mõistet.

Kõik eelnimetatud vasted on lähtuvalt tõlke eesmärgist aktsepteeritavad, kuid erialakirjanduse põhjal on universaalseim vaste „rahvustervik“, mida sobib kasutada olenemata lugejaskonnast. See kannab eneses ideed ühtsustundest ja ühtlasi on „rahvustervik“ leitav ka Eesti keele seletavast sõnaraamatust (EKSS), kus sõna on defineeritud järgnevalt: rahvuse kui terviku kokkukuuluvus. Magistriprojekti autor leiab, et eespoolt mainitud eestikeelsed vasted mõistele *Volksgemeinschaft* jäävad liiga üldiseks ning nende tähendust ei saa lugeja vahetult kontrollida. „Rahvustervik“ on sõnastikust kontrollitav, kirjanduses kasutatav ning ühtlasi kannab endas ideed ühtsest kogukonnast.

Arisch

Sõna *arisch* tõlkimise problemaatika ei seisnenud mitte mitme erineva võimaliku vaste vahel valimises, vaid eestikeelses kirjutusviisis. Käesoleva töö autor kasutas esialgu kirjutusviisi „aaria“, kuid kirjanduse põhjal selgus, et Michael Burleigh’ teoses „Kolmas Reich. Uus ajalugu“ on tõlkija Rein Turu või Jaanus Õunpuu kasutanud kirjutusviisi „aarja“. Selline kirjutusviis mõjus kummastavalt, kuid just sellise soovitus annab Õigekeelsussõnaraamat (ÕS). Seega ilmnes konflikt teooria ja praktika vahel – ÕS soovitab vormi „aarja“, aga erialases kirjanduses kohtab enamasti kirjutusviisi „aaria“. Sel teemal on lühidalt sõna võtnud nii kirjandusteadlane Liina Lukas kui ka folklorist Ülo Tedre. Lukase sõnul mõjub kirjaviis „aarja“ arhailiselt (Lukas 2013: 6) ning Tedre on kirjutanud järgnevat: „Muidugimõista avaldan protesti totra aarja vastu. Jäägu ikka aaria. Ooperiaariaga ei saa see ju kuidagi segi minna, kontekst on niivõrd erinev“ (Tetre 2013: 464).

Ometi ei järgne väidetele selgitusi, mistõttu võttis magistriprojekti autor ühendust Liina Lukasega, et uurida, kas on võimalik leida põhjalikum informatsiooni selle kohta, miks eelistada kirjaviisi „aaria“. Lukas vastas, et kui ÕS soovitab „aarja“, siis võib seda varianti kasutada, kuid mõlemad kirjutusviisid on aktsepteeritavad. Selleks aga, et lõplik otsus teha, millist kirjaviisi kasutada, oli infot vähe.

ÕSis jääb selgusetuks, millisel põhjusel soovitatakse kasutada kirjutusviisi „aarja“, mistõttu pöördus töö autor Eesti Keele Instituudi keelenõuande poole. Keelekorraldaja selgitas, et ettepaneku sellist kirjaviisi kasutada, tegi ÕSi koostajatele 1980. aastate paiku Linnart Mäll ja seda nimelt päritolu keelsest hääldusest lähtudes. Sõna tuleneb sanskriti keelest ja transkriptsiooni järgi kirjutatakse see kujul *ārya*, mistõttu tuleks eestikeelse sõna puhul kasutada j-tähte (EKI keelenõuanne; VSL). Seega teooriast lähtudes peaks kasutama kirjutusviisi „aarja“. Milline variant on aga eelistatud praktikas?

Viimaks pöördus töö autor ajaloolase Toomas Hiio poole. Hiio nõustub osaliselt Linnart Mälli väljapakutud lahendusega. Ta mõistab soovitus kasutada kirjutusviisi „aarja“ kuid sõnab, et selline kirjutusviis võiks jääda eelkõige Induse-Gandese ruumi ning natsionaalsotsialistliku Saksamaa kontekstis võiks jätkata kirjutusviisiga „aaria“ (Hiio 2008).

Seega, võttes arvesse erialakirjanduses enamlevinud kirjutusviisi ning erialaspetsialisti soovitus, jäi lõplikku tõlkesse kirjutusviis „aaria“.

Endlösung

Sõna *Endlösung* võib eesti keelde tõlkida sõna-sõnalt, niisiis „lõpplahendus“, kuid lisaks sellele lahendusele esineb erialakirjanduses ka vaste „lõplik lahendamine“. Näiteks tõlkija Rein Turu kasutab Kershaw’ teose „Hitler“ teises köites paralleelselt mõlemat varianti. (Kershaw 2008: 546–547)

Selleks, et kontrollida, kas kahel erineval vastel on sisuline vahe, küsis töö autor nõu Toomas Hiiolt, kes on saksa keelest eesti keelde tõlkinud Wannsee konverentsi protokoll ja kasutanud *Endlösung*’i vastena „lõplikku lahendamist“ (Wannsee konverentsi protokoll).

Põhjuseks, et sõnal *Endlösung* on saksakeelses kultuuriruumis väga konkreetne tähendus, siis võiks ka eesti keeles kasutada ühte konkreetset vastet. Kui tekst oleks suunatud eelkõige erialateadlastele, oleks võinud kasutada vaid tsitaatsõna (Hiio 2018), aga kuna magistrip projekti raames tõlgitud tekst on suunatud laiale lugejaskonnale ning eesmärk oli teksti liigsete allmärkustega mitte koormata, oli tõlkija soov leida võimalikult täpne eestikeelne vaste.

Konsulteerides ajaloolase Toomas Hiioga ei saa siiski lõplikult väita, et eespool mainitud lahendustest on üks vale ja teine õige. Nimelt tõi ajaloolane Toomas Hiio välja, et see, millist lahendust parajasti kasutama peaks, sõltub lauseehitusest (Hiio 2018). Seega jääb iga tõlkija enda otsustada, kuidas vastavat mõistet eesti keeles edasi anda. Antud magistrip projekti on autor pärast lausete analüüsimist otsustanud kasutada mõiste *Endlösung* eestikeelse vastena „lõplikku lahendamist“.

Lõplik tõlge: *Erandiks ei olnud ka „juudiküsimuse lõplik lahendamine“ (Endlösung der Judenfrage).*

Sellist lahendust toetab ka asjaolu, et *mine*-tuletis eesti keeles väljendab tegevust kõige üldisemas mõttes, eelkõige kui protsessi või nähtust. Enamik *us*-tuletisi märgib tegevuse ajaliselt piiratud üksikjuhtu, olles selles mõttes *mine*-tuletiste kui ajaliselt määramata käändsõnadega opositsioonis (Kasik 1996: 85 jj). Seega, kui eesmärk on signaaliseerida protsessi, mitte üksikjuhtu, on asjakohasem kasutada vastet „lõplik lahendamine“.

Durchhaltepropaganda

Problemaatiline mõiste oli *Durchhaltepropaganda*, millele ei leidunud sõnastike ega loetud kirjanduse põhjal sobilikku vastet. Ka selles küsimuses konsulteeriti ajaloolase Toomas Hiioga. Omapoolse lahendusena pakkus magistriprojekti autor välja vaste „meeleolu hoidmine“, kuid nagu arvata võis, jäi see erialaeksperti hinnangul liialt neutraalseks lahenduseks, mis ei kanna endas propaganda ideed. Hiio soovitas uurida Militermis märksõna *sustainability* alt võimalikke vasteid. Kõige sobivam võimalikest vastetest oli „lahinguvõime säilitamine“, kuid vaste probleem seisneb selles, et mõiste viitab sõjatandril võitlusmoraali hoidmisele, kuid mõiste *Durchhaltepropaganda* laieneb ka tsiviilisikutele. Näiteks filminduses räägitakse mõistest *Durchhaltefilme*, mille alla liigitatakse Kolmandas *Reich*'is pärast Stalingradi katastroofi toodetud linateosed, mille eesmärk oli sõjalistest kaotustest hoolimata suurendada tsiviilelanikkonna tahet vastu pidada (Lexikon der Filmbegriffe *sub* *Durchhaltefilme*). Seega Kolmanda *Reich*'i kontekstis tuleb arvestada, et *Durchhalten* ei hõlmanud mitte ainult vahetult rindel sõdivaid mehi, vaid ka kogu tsiviilelanikkonda.

Kindlaks kujunenud ekvivalendi puudumise tõttu otsustati tõlkeprobleem lahendada kirjeldamistehnika abil. Lõplik lahendus tõlkes on järgnev: [...] teenisid *propaganda* huve, püüdes *tõsta rahva tahet sõjatingimustes vastu pidada* [...].

3.3. Keeleteaduslikud mõisted

Hoolimata sellest, et teos käsitleb lähtekultuuri keelekasutust ning võiks eeldada, et tekstis esineb palju keeleteaduslikke termineid, oli olukord vastupidine. Keeleteaduslikke mõisteid esines vähe, kuid see-eest olid need keerulised. Konteksti põhjal oli küll mõiste sisu arusaadav, kuid eestikeelseid vasteid oli raske leida.

Teada-tuntud lausekujund inversioon või mõiste pleonasm on lähtetekstis lahti seletatud, kuid teised keeleteadusega haakuvad mõisted nagu *Entklammerung*, *Klammerwort* ja *Hochwertwort* esinesid lähtetekstis ilma selgitusteta. Lisaks tekitas esialgu segadust ka sõna *Verschleierung*, sest polnud üheselt selge, kas seda tuleks käsitleda eraldiseisva mõistena.

Tõlkimise käigus tekkis kahtlus: ehk on autor püüdnud keeleteaduslikke mõisteid esitada tavalugejale lihtsustatud kujul, sest ükski eelmainitud mõiste ei olnud sellisel kujul erinevatest allikatest leitav. Nagu juba viidatud, jäi sõna *Verschleierung* puhul kontekstist esialgu mulje, et autor kasutab seda kindla terminina. Sõnastike põhjal ei ilmnenu, et *Verschleierung* oleks eraldi terminina käsitletav. Kuna lähteteksti autor viitas antiikretoorikale, uuriti ka Göran Häggi teosest „Praktiline kõnekunst“ võimalikku seletust. Otsingud ei andnud tulemusi ning seega võis sõna *Verschleierung* eesti keelde tõlkida tuginedes Saksa-eesti sõnaraamatule, kus sõna vasteks on: looritamine, looritus; maskeerimine, varjamine. Võttes arvesse seda, mida Hitler oma kõnedes tegi – ta ei varjanud oma eesmärke, kuid ei rääkinud neist ka otse – on sõna *Verschleierung* sobivaks vasteks eesti keeles kindlaks kujunenud ekvivalent „looritamine“.

Klammerform

Dudenis on sõna *Klammerform* defineeritud kui mitmeosaline liitsõna, mida on lühendatud keskmise osa väljajätuga, näiteks *Fernsprechamt* on lühendatud *Fernamt*'iks. Lähteteksti analüüsides on selge, et autor ei pea silmas mitte üksikute sõnade tasandit, vaid lausetasandit. Veebisõnastiku Deutscher Wortschatz abil selgus, et *Klammerform* on sõna *Satzklammer* sünonüüm (Deutscher Wortschatz *sub* Satzklammer). *Satzklammer* on lausekonstruktsioon, kus tegusõna pöördeline vorm on väitlauses teisel ja küsilauses esimesel positsioonil, seejuures tegusõna pöördumatu vorm jääb lause lõppu. Näiteks: *Sie **hat** gestern ein Buch **gekauft**. / **Hat** sie gestern ein Buch **gekauft**?* Eelnev signaleerib, et mõiste kuulub saksa keele lauseõpetuse mõistestikku, mistõttu oli järgmine samm uurida, kas mõne eesti kooli saksa keele ainekavas on mõistet kasutatud. Paide täiskasvanute keskkooli saksa keele ainekavas esineb mõiste „lauseraam“, kahjuks ei ole seejuures viidatud saksakeelsele mõistele, mistõttu ei saa lõplikult kindel olla, et „lauseraami“ all mõeldakse saksakeelset *Satzklammer*'it. Skemaatilisi jooniseid uurides võiks „lauseraam“ olla sobiv vaste, sest öeldise pöördeline ja pöördumatu vorm moodustavadki lause ümber justkui raami, kuna aga vaste õigsuses puudus täielik kindlus, jäi lõplikusse tõlkesse mõiste saksakeelse

tsitaatsõnana ning allmärkusega täpsustati, millist lausekonstruktsiooni selle all silmas peetakse.

Entklammerung

Mõiste *Entklammerung* definitsiooni ei leidunud Dudenis, DWDSis ega veebisõnastikus Deutscher Wortschatz, kuid teose „Das Nachfeld im Deutschen“ põhjal võib järeldada, et *Entklammerung*’i sünonüüm on *Ausklammerung*, mis on keeleteaduses enamkasutatav mõiste ning veebilehel Canoonet on leitav ka selle definitsioon. *Ausklammerung* tähendab ühe lauseliikme tõstmist *Satzklammer*’ist tahapoole (Canoonet). Teisiti öeldes, kui tekstis on kasutatud *Ausklammerung*’i tähendab see, et on muudetud saksa keele tavapärase lauseehitust – tegusõna pöördumatu vorm on toodud lauses viimaselt kohalt ettepoole.

Keelepõhiste mõistete puhul võib kergesti tekkida olukord, kus sihtkeeles ei leidugi vastavat mõistet. Teisalt, kui siiski peaks leiduma erialaspetsiifiline mõiste, tuleb mõelda sellele, kas mõiste kasutamine on sihtkultuuri lugeja vaatepunktist asjakohane. Vastava teksti puhul, mis on suunatud laiale lugejaskonnale, ei ole põhjendatud laskumine keerulistesse erialaspetsiifilistesse mõistetes. Seega üheltpoolt eesti keelse vaste puudumise tõttu ning teisalt sihtkultuuri lugejat arvesse võttes, oli otstarbekas kasutada võimendamistehnikat ehk jätta eestikeelsesesse tõlkesse tsitaatsõna ning seletada allmärkusega selle tähendust.

Hochwertwort

Sõna *Hochwertwort* tähendus ei ole samuti Dudenist ega veebisõnastikust Deutscher Wortschatz leitav, DWDSis on küll toodud näitelause, kuid sellest jääb väheks, et mõista sõna tausta. Saksa-inglise veebisõnastikus (dict.cc) on ingliskeelse vastena toodud *high-value word*. Eesmärgiga leida inglise keele kaudu sõnale eestikeelne vaste, sai uuritud Eesti-inglise keeleteaduse sõnastikku. Sõnastikus siiski märksõna puudus, kuid internetiotsingute põhjal selgus, et mõistet *Hochwertwörter* kasutatakse eelkõige reklaamteksti kontekstis. Saksa lingvist Nina Janich toob välja, et mõiste *Hochwertwort*

alla kuuluvad kõik väljendid, mida saab kasutada ilma keskvõrde või ülivõrde grammatilise struktuurita, et anda nimisõnadele või omadussõnadele äärmiselt positiivne tähendus (Janich 2005: 120).

Järgmise sammuna uuriti reklaamikeelt käsitlevaid eestikeelseid kirjutisi. Vastavat teemat on käsitlenud, näiteks Talis Bachmann raamatus „Reklaamipsühholoogia“, Priit Põhjala artiklis „Kahest vastandlikust sõnade grupist reklaamileksikas“ ja Laivi Laanemets oma magistritöös „Adjektiivide mõjutamisfunktsioonid reklaamikeeles“. Kõigis eespool nimetatud kirjutistes käsitletakse võtme- ehk ka võlusõnu, millest kirjutab ka Janich (Janich 2005: 120), kuid eestikeelset mõistet, mis haakuks sõnaga *Hochwertwort*, neis ei esine. Mõnevõrra rohkem oli abi Laivi Laanemetsa magistritööst. Laanemets toob välja laetud keele kasutamise ehk täpsemalt emotsionaalselt laetud sõnade kasutamise reklaamikeeles (Laanemets 2012: 14). Analüüsides lähteteksti, siis on selge, et mõiste *Hochwertwort* tõlkimine kui „emotsionaalselt laetud sõnad“ jääb liiga üldistavaks, sest sel juhul jääb kajastamata oluline aspekt – nimelt kasutas Hitler *positiivseid* emotsioone esilekutsuvaid sõnu. Seega on mõiste *Hochwertwort* eesti keelde tõlgitud kirjeldamistehnika abil kui „positiivse tähendusega (laetud)“.

Kokkuvõte

Magistriprojekti eesmärk oli tõlkida Horst Dieter Schlosseri teose „Sprache unterm Hakenkreuz. Eine andere Geschichte des Nationalsozialismus“ 9. peatükk, analüüsida tekkinud tõlkeprobleeme ning ühtlasi uurida erialakirjanduse põhjal, kas eesti keeles kasutatav mõistestik on ühtlane ja anda soovitusi, milliseid vasteid eelistada.

Tõlkimisel lähtuti eesmärgist järgida võimalikult täpselt originaalteksti, arvestades seejuures sihtkultuuri teadmistega. Tõlke teoreetiliseks aluseks oli Molina ja Lucía Molina ja Amparo Hurtado Albiri tõlketehnikate klassifikatsioon. Suure osa tööprotsessist moodustas teemakohase kirjanduse läbitöötamine, eesmärgiga mõista võimalikult hästi tõlgitavat teksti, leida eesti keeles enimkasutatavad vasted natsionaalsotsialistliku režiimiga seonduvatele mõistetele ja pakkuda välja lahendused keeleteaduslike mõistete ülekandmiseks eesti keelde. Muuhulgas analüüsiti töö käigus mitmeid tõlkimise käigus ilmnunud üksikprobleeme.

Magistriprojekti käigus selgus, et Kolmanda *Reich*'iga seonduvatel mõistetel on eesti keeles ühel mõistel mitu võimalikku vastet. Kui tõlge oleks olnud suunatud erialaspetsialistidele, oleks enamiku mõistetest võinud jätta saksa keelde, sest eeldatavasti on ajaloolastel vastava teema kohta eelteadmised ning nad ei vaja täiendavaid selgitusi mõistete tähenduse tabamiseks. Magistriprojekti käigus valminud tõlge on aga suunatud laiale lugejaskonnale, mistõttu tuli tõlkimisel arvestada, et lugejal võivad puududa nii eelteadmised vastava teema kohta kui ka saksa keele oskus. See tähendas, et tõlkija ülesanne oli võimalusel mõisted eesti keelde tõlkida või need siis võimendamise abil – lisades infot teksti sisse või joonealustesse märkustesse – lugejale paremini mõistetavaks teha. Analüüsi käigus selgus mõiste *Volksgemeinschaft* tunnustatud eestikeelne vaste võiks olla „rahvustervik“ ja *arisch* võiks eelistatult olla eesti keelde tõlgitud kujul „aaria“. Mõiste *Endlösung* eestikeelne vaste sõltub eelkõige tõlkija eelistuses, kuid silmas tuleks pidada seda, et protsessist rääkimisel on asjakohasem kasutada vastet „lõplik lahendamine“. Mõistele *Durchhaltepropaganda* kahjuks sobilikku eestikeelset vastet ei leidu, mistõttu tõlgiti see kirjeldamistehnika abil.

Kui natsionaalsotsialistliku režiimiga seonduvate mõiste puhul oli enamasti käibel erinevaid vasteid, siis lähtetekstis esinenud keerulisematele keeleteaduslike mõistetele ei leidunud vasteid. See on mõistetav, sest kahe keele grammatika on erinev ning need nähtused, mis on tavalised lähtekeeles võivad olla täiesti tundmatud

sihtkeeles. Konkreetsete vastete puudumise tõttu lahendati keeleteaduslike mõistetega tekkinud tõlkeprobleemid kirjeldamis- ja võimendamistehnikaga.

Tõlkeprobleemide analüüsist selgus, et erialakirjanduses kasutatav mõistestik ei ole ühtne. Mõne mõiste kohta on kirjanduses käibel mitut vastet, samas mõnel teisel puudub eesti keeles tunnustatud ekvivalent. See tingib olukorra, kus kõigile mõistetele ei ole võimalik välja pakkuda ühte ja ainsat vastet, mida tõlkija saaks igas olukorras rakendada. Ent lisaks sellele selgus, et konkreetne ekvivalent ei ole igas olukorras parim lahendus, sest kui arvestada, et sihtkultuuri lugeja eelteadmised on tagasihoidlikud, on parem tulemus saavutatav eelkõige kirjeldamis- või võimendamistehnikat kasutades.

Kasutatud kirjandus

Au olgu Jumalale: katoliiklik palveraamat. (2006). Tallinn: Apostellik Nuntsiatuur Eestis.

Baker, Mona 2001. *Routledge encyclopedia of translation studies*. London; New York: Routledge, 277–280.

Benz, Wolfgang; Graml, Hermann; Weiß, Hermann 2007. *Enzyklopädie des Nationalsozialismus*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag; Stuttgart: Klett-Cotta.

Burleigh, Michael 2010. *The Third Reich: A New History / Kolmas Reich: uus ajalugu*. Tõlkinud Rein Turu, Jaanus Õunpuu. Tallinn: Varrak.

Goethe, Johann Wolfgang 1968. *Luuletusi*. Tõlkinud August Sang. Tallinn: Eesti Raamat.

Hiio, Toomas 2018. Isiklik kirjavahetus. 27.04.2018.

Hilgemann, Werner; Kinder, Hermann 2001. *Dtv-Atlas Weltgeschichte von Anfängen bis zur Gegenwart / Maailma ajalugu esiajast tänapäevani: maailma ajaloo käsiraamat: 249 värvilist kaarti ja skeemi*. Tõlkinud: Lauri Randveer. Tallinn: Avita.

Janich, Nina 2005. *Werbesprache: ein Arbeitsbuch*. Tübingen: Narr.

Gellately, Robert 2009. *Lenin, Stalin, and Hitler: The Age of Social Catastrophe / Lenin, Stalin ja Hitler: sotsiaalse katastroofi ajastu*. Tõlkinud Tõnis Värnik. Tallinn: Varrak.

Kasik, Reet 1996. *Eesti keele sõnatuletus*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus

Keegan, John 2006. *Collins Atlas of World War II / Teise maailmasõja atlas*. Tõlkinud Matti Piirimaa, Tauno Vahter. Harjumaa: Tänapäev.

Kershaw, Ian 2007. *Hitler. 1889–1936: Hubris / Hitler. Esimene köide, 1889–1936: kõrkus*. Tõlkinud Rein Turu. Tallinn: Varrak.

Kershaw, Ian 2008. *Hitler. 1936–1945: Nemesis / Hitler. Teine köide, 1936–1945: karistus*. Tõlkinud Rein Turu. Tallinn: Varrak.

Laanemets, Laivi 2012. *Adjektiivide mõjutamisfunktsioonid reklaamikeeles*. Kättesaadav: http://www.murre.ut.ee/arhiiv/naita_pilt.php?materjal=kasikiri&materjal_id=D1733&sari=D. (26.04.2017).

Lange, Anne 2008. *Tõlkimise aabits*. Tallinn: Valgus.

Lukas, Liina 2013. Von Schroeder – Tartu idealist, indoloog ja poet. *Sirp* 5.04.2013, 14: 6.

Lukas, Liina 2018. Isiklik kirjavahetus. 29.03.2018.

Nord, Christiane. 1995 *Textanalyse und übersetzen: Theoretische Grundlagen, Methode und didaktische Anwendung einer übersetzungsrelevanten Textanalyse*. Heidelberg: Groos.

Overy, Richard 2007. *The Dictators: Hitler's Germany and Stalin's Russia / Diktaatorid: Hitleri Saksamaa ja Stalini Venemaa*. Tõlkinud: Marek Laane. Tallinn: Varrak.

Pakk, Triinu 2014. Tõlkimine kui tihe kirjeldus. *Tõlkija hääl* I: 44–52.

Päll, Peeter 1999. *Maaailma kohanimed*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Puusepp, Endel 1953. Kolmteist aastat NSV Liidu vennasrahvaste sõbralikus peres. *Sirp ja Vasar* 17.07.1953, 29: 3.

Pym, Anthony 2010. *Exploring Translation Theories*. London; New York: Routledge.

Rehemaa, Tuuli. EKI keelenõuanne 2018. Isiklik kirjavahetus. 9.04.2018.

Reiß Katharina; Vermeer, Hans J. 1991. *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. Tübingen: Niemeyer.

Ross, Kristiina 2012. Eesti teadustõlke eellugu ja hetkeväljavaated. Kättesaadav: <http://www.vikerkaar.ee/archives/13131>. (2.05.2018).

Tedre, Ülo 2013. Saksameelse õpetlase mälestused. *Keel ja Kirjandus* 6: 462–464.

Schulze, Hagen 2005. *Kleine Deutsche Geschichte / Saksa ajalugu*. Tõlkinud Anne Laur, Urmas Oolup. Tallinn: Valgus.

Wannsee konverentsi protokoll. Tõlkinud Toomas Hiio. Kättesaadav: http://eja.pri.ee/history/Holocaust/Wannsee_es.pdf. (3.03.2018).

Sõnaraamatud:

Canoo.net. Kättesaadav: <http://www.canoo.net/>. (4.05.2018)

Deutsch-Englisch-Wörterbuch (dict.cc). Kättesaadav: <https://www.dict.cc/>. (2.05.2018)

Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache (DWDS). Kättesaadav: <https://www.dwds.de/>. (18.05.2018).

Duden. Kättesaadav: <https://www.duden.de/>. (18.05.2018)

Deutscher Wortschatz / Leipzig Corpora Collection. Kättesaadav: <http://wortschatz.uni-leipzig.de/de>. (15.05.2018).

Eesti keele seletav sõnaraamat (EKSS). Kättesaadav: <http://www.eki.ee/dict/ekss/>. (17.05.2018).

Kibbermann, Elisabeth; Kirotar, Salme; Koppel, Paula 2007. *Saksa-eesti sõnaraamat / Deutsch-estnisches Wörterbuch*. Toimetanud ja täiendanud Anne Arold, Mari Tarvas, Mari-Ann Palm. Tallinn: Valgus.

Lexikon der Filmbegriffe. Kättesaadav: <http://filmlexikon.uni-kiel.de/>. (30.04.2018).

Võõrsõnade leksikon (VSL). Kättesaadav: <http://www.eki.ee/dict/vsl/index.cgi>. (27.04.2018).

Õigekeelsussõnastik (ÕS). Kättesaadav: <https://www.eki.ee/dict/qs/>. (19.05.2018)

Zusammenfassung

Das Ziel dieser Magisterarbeit war das neunte Kapitel des Werks von Horst Dieter Schlosser „Sprache unterm Hakenkreuz. Eine andere Geschichte des Nationalsozialismus“ zu übersetzen und die Übersetzungsprobleme zu analysieren. Außerdem wollte der Autor der Magisterarbeit feststellen, ob die in der estnischen Fachliteratur verwendeten Begriffe einheitlich sind und anderenfalls die mögliche Äquivalente vorzuschlagen.

Schlossers Werk beschäftigt sich mit der Frage, wie die Nationalsozialisten verschiedenen Sprachmitteln verwendet haben, um mit der Volk zu manipulieren. Für die Magisterarbeit wurde das 9. Kapitel „Führerstaat, Personenkult und Hitlers Rhetorik“ ausgewählt. In diesem Kapitel wird betrachtet, wie Hitlers Strebungen durch das Rechtssystem unterstützt wurden, wie Hitler als Messias dargestellt wurde, wie er den religiösen Sprachgebrauch ausgenutzt hat und was charakteristisch für seine Reden war.

Beim Übersetzen des Texts standen zwei Richtlinien im Mittelpunkt:

- 1) den Ausgangstext möglichst genau zu berücksichtigen;
- 2) beim Übersetzen der kulturspezifischen Elemente die Vor- und Sprachkenntnisse der Leser der Zielkultur in Betracht zu ziehen.

Zur Lösung der Übersetzungsprobleme wurde die von Lucia Molina und Amparo Hurtado Albir vorgeschlagene Klassifizierung von Übersetzungstechniken verwendet. Außerdem war ein wichtiger Bestandteil des Übersetzungsprozesses die Arbeit mit der Fachliteratur. Letztens hat der Autor der Magisterarbeit mit Fachleuten kontaktiert, um einige spezifische Übersetzungsprobleme zu überwinden.

Die Probleme, die im Laufe des Übersetzens entstanden sind, waren vielfältig und deswegen werden in der Magisterarbeit zuerst zu dem Leser aufgetauchte Einzelprobleme vorgestellt. Im Unterkapitel, das sich mit Einzelproblemen beschäftigt, wird außerdem erklärt, unter welchen Bedingungen der Übersetzer die endgültige Entscheidung betroffen hat, z. B. warum Fußnoten oder drei Schreibweisen des Wortes „Führer“ in der Übersetzung verwendet wurden, was beim Schreiben der Ortsnamen erachtet werden musste und warum schon vorhandene Übersetzung nicht automatisch in die neue Übersetzung übertragen werden konnte.

Die zwei anderen Unterkapitel befassen sich mit den Problemen, die beim Übersetzen von Begriffen, die eng mit dem Sprachgebrauch des Dritten Reiches oder Sprachwissenschaft verbunden sind, aufgetaucht sind. Bei Begriffen, die die Sprache des Dritten Reichs betreffen, lag das Problem darin, dass es in den estnischen Übersetzungen für einen Begriff verschiedene Äquivalente verwendet werden. Durch die Analyse wurde festgestellt, dass beim Begriff „Volksgemeinschaft“ und „arisch“ als estnische Äquivalente die Wörter *rahvustervik* und *aaria* verwendet können. Das bestimmte estnische Äquivalent des Begriffs „Endlösung“ hängt von dem Satz ab, d. h. zur Betonung, dass die „Endlösung“ kein Einzelfall, sondern ein Prozess war, ist das angemessene Äquivalent „lõplik lahendamine“. Für den Begriff „Durchhaltepropaganda“ ist in der estnischen Sprache kein passendes Äquivalent vorhanden. Äquivalente für die sprachwissenschaftlichen Begriffe „Klammerform“, „Entklammerung“ und „Hochwertwort“ wurden nicht gefunden. Das kann aber als etwas Normales betrachtet werden, weil die estnische und die deutsche Sprache, darunter ebenso sprachwissenschaftliche Begriffe, nicht in jeder Hinsicht verglichen werden können. Da die passenden Äquivalente in der estnischen Sprache fehlten, mussten die Begriffe mittels Fußnoten oder durch Beschreibung erklärt werden. Außerdem, wenn die Tatsache in Betracht gezogen wird, dass der Text nicht für Sprachwissenschaftler geeignet ist, sondern für breite Zielgruppe, ist es nicht notwendig präzise fachsprachliche Begriffe zu verwenden.

Aus der Analyse ergab sich, dass in der estnischen Fachliteratur verwendeten Begriffe nicht einheitlich sind. Da es einerseits mehrere, andererseits gar keine Äquivalente in der Zielsprache gibt, ist es nicht immer möglich nur ein einziges Äquivalent, das in jeder Situation verwendet werden kann, vorzuschlagen. Außerdem stellte sich aber heraus, dass wenn Rücksicht auf den Vorkenntnissen der Leser der Zielkultur genommen wird, ist es angemessen anstatt bestimmter Äquivalente die Beschreibungs- oder Verstärkungstechnik zu verwenden, um ein besseres Ergebnis zu erzielen.

Mina, Liis Kägu

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Horst Dieter Schlosseri teose „Sprache unterm Hakenkreuz. Eine andere Geschichte des Nationalsozialismus“ 9. peatüki tõlge ja tõlkeprobleemide analüüs“,

mille juhendaja on Reet Bender

1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, **21.05.2018**